

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

KRISTJAN ZEMLJIČ

Mentor: doc. dr. Matej Makarovič

DŽIHAD VS. MCWORLD

DIPLOMSKO DELO

Ljubljana, 2004

KAZALO

1. UVOD	3
1. 1. STRUKTURA DIPLOMSKE NALOGE IN METODOLOGIJA:	4
2. MCWORLD:	6
2.1. POJAVNE OBLIKE MCWORLD	8
2. 1. 1. MCWORLD KOT POTROŠNIŠKA KULTURA	8
2. 1. 2. MCWORLD Z VIDIKA SVETOVNEGA TRGA	13
2. 1. 3. MCWORLD IN MULTINACIONALNA PODJETJA	16
2. 2. OBRAZI MCWORLD	21
2. 2. 1. HOLLYWORLD: MCWORLD DOVA VIDEOLOGIJA	21
2. 2. 2. TELEVIZIJA IN MTV: OKNO V MCWORLD	25
2. 2. 3. MCWORLD KOT TEMATSKI PARK	29
3. DŽIHAD	33
3.1. ISLAM	34
3. 1. 1. DOMOVINA ISLAMA	34
3. 1. 2. MOHAMED OZNANJA ISLAM	34
3. 1. 3. TRADICIONALNI POMEN ISLAMSKEGA POJMA DŽIHAD	35
3. 1. 4. PRIMERI IZ ZGODOVINE	36
3.1.5. USODNO NOVO INTERPRETIRANJE ISLAMSKE TRADICIJE OMARJA ABDERJA RAHMANA	36
3. 1. 6. GLOBALIZACIJA SVETEGA TERORJA	38
3. 2. BARBERJEVI POGLEDI NA DŽIHAD:	39
3. 2. 1. DŽIHAD V MODERNIH DEMOKRACIJAH	39
3. 2. 1. 1. ŠVICA	40
3. 2. 1. 2. QUEBEC:	41
3. 2. 2. DŽIHAD V AZIJSKIH DRŽAVAH: KITAJSKA	43
3. 2. 3. DŽIHAD V NASTAJAJOČIH DEMOKRACIJAH	45
4. DŽIHAD VS. MCWORLD	48
4. 1. DŽIHAD IN MCWORLD V SVETOVNEM (NE)REDU	48
4. 2. KAKO ZAGOTOVITI GLOBALNO DEMOKRACIJO?	50
4. 3. PRAVNI RED IN TRADICIONALNE INSTITUCIJE V MEDNARODNEM PROSTORU	52
4. 4. MOŽNOSTI UDEJANJENJA VIZIJE SVETOVNE DEMOKRACIJE	54
5. ZAKLJUČEK	58
6. VIRI IN LITERATURA:	61

1. UVOD

Teroristični napad na newyorška Dvojčka 11. septembra 2001 je pretresel cel svet. Množica mrtvih in ranjenih je pritegnila pozornost vseh medijev, ki so vest o napadu bliskovito razširili. Svetovna javnost je dogodek obsodila in odločno rekla ne terorizmu. Hkrati so se razvnele številne polemike in debate, ki so poskušale neverjetno teroristično dejanje pojasniti, razložiti. Začel se je omenjati islam, skrajneži, džihad. Kmalu je bilo jasno: muslimanski teroristi so napovedali sveto vojno zahodni družbi in pri tem ne bodo izbirali sredstev.

Tako poenostavljeno razlago dogodkov je pretresena ameriška javnost sprejela odprtih rok. Ranjen je bil nacionalni ponos, napada se ni dalo razložiti racionalno, vsi mediji so trobili v isti rog, ki je povečeval patriotizem. Razumna beseda je za nekaj časa izginila, govorila so čustva.

Vojaška intervencija koalicijskih sil v Afganistanu, napad ameriške vojske (v imenu demokracije) na Irak, nasilje Izraelcev nad Palestinci, bombni napadi na Baliyu, v Madridu in v Iraku, čečensko-ruski spopadi, jedrske grožnje Severne Koreje,... so samo nekateri izmed dnevnih dogodkov, ki redno polnijo informativne oddaje. Kaj se dogaja? So teroristi res povsod navzoči? So vsi Arabci potencialni samomorilci? Kaj res vsi muslimani sovražijo zahodno kulturo in so zato odločeni, da jo izbrišejo iz zemeljske površine? Če bi odgovorili pritrdilno, bi to pomenilo strašansko poenostavljanje, krivica, ki bi bila storjena vsem nezahodnim in nekrščanskim skupnostim pa nepopravljiva. Na tako enostavno vprašanje namreč ne moremo odgovoriti z tako enostavnim odgovorom.

Namen te naloge je raziskati in osvetliti ozadja nekaterih izmed teh tragičnih dogodkov, ki smo jim priča vsak dan. Ogledali si bomo razloge, ki bi lahko bili vzrok za sovraštvo prebivalcev t.i. tretjega sveta do prebivalcev prvega. Poizkusili bomo poiskati izvore svetovne neenakosti. Naloga ne bo usmerjena v opisovanje in raziskovanje terorističnih napadov, saj ti predstavljajo le izhodišče našega razmišljanja. Pri tem se bomo oprli na delo Benjamina R. Barberja Jihad vs. McWorld, ki bo hrbtenica te naloge. Barber je namreč aktualne dogodke poskušal pojasniti z druge perspektive. V svojem razmišljanju je prišel do sklepa, da je današnja svetovna geopolitična situacija posledica delovanja dveh sil, in sicer sil

svetovnega trga in sil tradicije, ki se globalizaciji sveta upira in jo zavrača. Raziskali bomo katere so sile trga, za katere je Barber skoval izraz McWorld, preučili pa bomo tudi sile tradicije, ki jih je avtor zaobjel v pojmu Džihad. Po Barberju se delovanje Džihada in McWorlda na svetovni ravni odraža predvsem na izginjanju demokracije in manjšem vplivu demokratičnih institucij, svoj davek pa plačuje tudi nacionalna država. Opisani pogled nam nudi alternativen pogled in razlago svetovnega dogajanja, mi pa ga bomo soočili tudi z mnenji drugih avtorjev, ki se z njim strinjajo ali pa tudi ne.

V diplomski nalogi sem si zastavil naslednji hipotezi: Tako sile Džihada kot sile McWorlda zmanjšujeta raven demokracije. Predpostavljam pa tudi, v primežu delovanja obeh sil, nacionalna država izgublja na svojem pomenu in ne predstavlja več primerne ureditve za učinkovito soočanje z njima.

1. 1. Struktura diplomske naloge in metodologija:

Celotna naloga bo pravzaprav razprava o silah Džihada in McWorlda. Ker gre za skovanki, definicije zanju ne obstajajo in bo potrebno pojma obsežneje razložiti. V prvem poglavju se bomo zato posvetili pojmu McWorld. Opisali bomo kaj vse zajema, kakšne so njegove pojavne oblike, kakšne učinke ima na naše vsakdanje življenje. Določene dele razlage bomo soočili z mnenji različnih avtorjev, ki nekatere situacije vidijo podobno ali pa tudi ne. Vpliv McWorlda na demokracijo in nacionalno državo bomo sproti komentirali.

V drugem poglavju se bomo posvetili pojmu Džihad. Ogledali si njegov izvor, ga umestili v primeren časovni in geografski okvir ter si ogledali njegovo tradicionalno razlago. Kasneje bomo dodali še Barberjev vidik in ga prikazali na primerih različnih držav. Tudi tu bomo pozorni na vplive, ki jih ima Džihad na nacionalno državo in demokracijo.

V tretjem poglavju bomo McWorld in Džihad soočili. Ogledali si bomo delovanje že obstoječih demokratičnih institucij na globalni ravni, spregovorili o pravni urejenosti na mednarodnem področju, dotaknili pa se bomo ideje o globalni demokraciji. Nazadnje bomo ponudili še nekatere možne ureditve držav v prihodnosti, ki bi omogočale vzpostavitev globalne demokracije, s čimer bi lahko zmanjšali in omilili negativne učinke Džihada in McWorlda na svetovno družbo.

Pri uresničevanju zadanih ciljev se bom posluževal neempiričnih metod. Med te metode sodijo metode primerjalne analize, vse zgodovinske analize, metode konceptualne analize, metode analize in razlage oz. tolmačenja primarnih in sekundarnih virov (Bučar, Šabič, Brglez, 2000:7-8). Ker gre v našem primeru predvsem za analizo Barberjevega dela, ki ga bomo soočili z mnenji drugih avtorjev, se metoda analize in tolmačenja primarnih in sekundarnih virov zdi še posebej primerna.

2. McWORLD:

Verjetno bi velika večina ljudi ob zvenu besede McWorld najprej pomislilo na slovito podjetje, ki pripravlja in streže hitro hrano, McDonald's. Ob resnejšem razmisleku bi morda pomislili še na amerikanizacijo sveta, globalizacijo, nakupovanje in še kaj. Vse od naštetega drži, a predstavlja le del mozaika, ki se imenuje McWorld. Skovanka, katere avtor je Benjamin R. Barber, vsebinsko namreč pomeni še mnogo več. Gre za kompleksen pojem, ki ga je možno obravnavati iz večih vidikov. Tako lahko McWorld obravnavamo z vidika potrošniške kulture, z vidika trga oziroma globalnega trga, ali pa pojem razumemo kot način, stil življenja. Plasti je veliko, med seboj so prepletene in o vsaki bi lahko razpravljali v neskončnost. Problematično pri tej skovanki je, da je zmuzljive narave, ohlapna in brez trdno dorečenih mej, kar pomeni, da se lahko v njenem okvirju dotaknemo skorajda vsake ravni vsakdanjega družbenega življenja. Ker je pojem kot tak preširok, se bomo v našem raziskovanju omejili le na nekatere vidike McWorlda in izpostavili tiste pomene, ki so, po mojem mnenju, najbolj relevantni za našo analizo.

Barber (1996: 4) je s pojmom McWorld poimenoval predvsem »tiste ekonomske, tehnološke in ekološke sile, ki priganjajo svet naprej ter zahtevajo integracijo in uniformnost, sile, ki s hitro glasbo, hitrimi računalniki in hitrimi kosili – z MTV-jem, Macintoshem in McDonald'som – ljudi povsem potegujejo v svoj ris, narode pa rinejo v homogeno ljudstvo, v McWorld, ki ga držijo skupaj komunikacija, informacija, zabava in posek«. Ne gre spregledati, da je avtor namenil največ pozornosti ekonomski plati McWorlda, ki pa jo je tesno povezal s sodobno tehnologijo in izmenjavo informacij, ki jo slednja omogoča, medtem ko je kulturno homogenost v tem kontekstu možno razumeti predvsem kot spremljevalni pojav globalnega delovanja ekonomskih sil. S tega vidika, bi ta pogled na McWorld lahko poimenovali globalizem, kar Beck (1997: 23) razume kot »naziranje, po katerem je politično delovanje izpodrinil svetovni trg. Ta postopa enovzročno, zgolj ekonomistično in mnogodimenzionalnost globalizacije skrči le na eno, gospodarsko dimenzijo, ki je zapovrh vedno mišljena linearno, vsem drugim dimenzijam – ekološki, kulturni, politični, civilno-družbeni – pa da spregovoriti le znotraj podmene o dominantnosti sistema svetovnega trga. Globalizem ukinja razlike med politiko in gospodarstvom, s čimer pa utaji temeljno nalogo politike, da postavlja pravne,

socialne in ekološke pogoje v katerih družbeno delovanje šele postane možno in družbeno legitimno.«

Po tej logiki razmišljanja v McWorldu politika ne obstaja, edino gonilo družbe pa je gospodarstvo oziroma interes podjetij, da izdelke izdelujejo in prodajajo ter interes potrošnikov, da z nakupovanjem teh zadovoljijo svoje neskončne apetite. Menim, da je to zelo pesimistična in poenostavljena slika sveta, ki realnost nekoliko popači. Barber spregleda, da podjetja v družbi igrajo tudi vloge socialne narave in da so pri poslovanju vpeta v družbo. Seveda zasledujejo svoje lastne cilje, vendar pa jih pri popolni ignoranci ostalih družbenih potreb ne morejo doseči. V neko skupnost tako podjetja prispevajo tudi del prisluženi sredstev, odpirajo nova delovna mesta, morda celo prispevajo k oblikovanju duha nekakšne pripadnosti in lojalnosti do nekega kraja in podjetja samega. Pa tudi ljudje se ne »spreminjajo« iz zavednih državljanov v nakupovalne robote. Vloga potrošnika je le ena, ki jo vsak od nas privzame v vsakdanjem življenju. V kakšni meri je odvisno od posameznika, vsekakor pa se ljudje bolj ali manj zavedajo svojih državljanskih pravic, ki se jim zaradi svetlečih in privlačnih izdelkov ne bodo odrekli čez noč. Ideja apolitičnega se zato zdi nekoliko pretirana. Bistveno je spoznanje, da McWorld v kontekstu globalizma vidimo kot imperializem ekonomskega, v luči katerega podjetja terjajo take pogoje, da lahko optimirajo svoje dobičke.

Sedaj, ko smo ugotovili, da je pri proučevanju McWorlda kot ključna izpostavljena ekonomska komponenta, ostale (ekološka, socialna, kulturna) pa se pojavljajo zgolj kot spremljevalne posledice, si bomo McWorld ogledali z različnih vidikov, in sicer tistih, s katerimi se dnevno srečujemo in v katerih vlogah se lahko najdemo tudi sami. Kot smo že omenili, je McWorld skoraj nemogoče popolnoma definirati, saj je Barber vanj zajel (pre)številna področja, ki se segajo v filozofske, politične, prostorske in druge vode. Posledično lahko pojem le približno opišemo, z uporabo večih vidikov pa nam bo sam pomen pojma bolj jasen. Sam sem mnenja, da so osrednje tri karakteristike na katerih je pojem McWorld zgrajen, naslednje:

1. potrošniki in potrošniška kultura,
2. multinacionalna podjetja kot promotorji neoliberalizma, ter
3. (globalni)trg, kjer se prvi in drugi srečujejo.

V nadaljevanju si bomo tako ogledali McWorld skozi prizmo vsake od karakteristik, kasneje pa še preučili vpliv McWorlda na demokracijo in nacionalno državo.

2.1. Pojavne oblike McWorlda

2. 1. 1. McWorld kot potrošniška kultura

Skozi prizmo potrošništva in potrošniške kulture Barber (1996: 97) vidi McWorld kot zabavno, nakupovalno aktivnost, ki združuje megalomanske nakupovalne centre, multikinonodvorane, restavracije s hitro prehrano, televizijo in možnost nakupovanja preko nje, v ogromno poslovno mašinerijo, namenjeno izključno maksimiranju dobičkov podjetij in pri tem procesu tudi spreminja ljudi. Verjetno sodobna potrošnja resnično predstavlja življenjski stil mnogih posameznikov, nakupovanje pa tako postaja prostočasna aktivnost, način preživljanja časa. Misel o transformaciji ljudi pa se nanaša na idejo, da človeška družba ni več civilna družba, temveč tržna družba. O temi bomo debatirali v nadaljevanju, vendar pa si najprej pogledajmo, kaj o potrošnji in potrošniški kulturi menijo še nekateri drugi avtorji.

Avtorji, ki se ukvarjajo z analizo potrošniške kulture, se razlikujejo glede na opise in definicije le-te. Corrigan trdi (1997), da je potrošnja obstajala v vseh kulturah, vendar je bila njena vloga bolj obrobna v primerjavi z vlogo, ki jo igra v sedanji moderni družbi.

Ule (2000:287-288) tako opisuje tri obdobja v razvoju moderne potrošniške družbe. Za prvo obdobje je značilno predvsem, da se je potrošnik za nakup odločal na podlagi racionalne presoje glede svojih potreb in svojih zmožnosti. Tu je dominirala logika odpovedi kratkoročnim zadovoljitvam na račun dolgoročnih koristi in zadovoljitev. Značilnost drugega obdobja je pojav neprekinjenega krogotoka nenehno se porajajočih želja in zadovoljevanje predvsem trenutnih zadovoljitev. Množični razvoj industrije je že omogočal zadovoljevanje ne samo nujnih potreb, ampak tudi iskanje presežnih užitkov. Tretje obdobje je obdobje gradnje individualnih življenjskih stilov. Tu govorimo predvsem o investiranju v fantazijo in potrošnji, ki vodi do samorealizacije potrošnikov. Zgodovinski premik v sodobni potrošnji je tako premik od realizacije potreb k realizaciji želja, od ponujanja zadovoljitev k ponujanju užitkov. Časovno bi nastanek potrošne kulture lahko umestili v drugo polovico 20. stoletja; Uletova umešča nastanek potrošne kulture v obdobje med šestdesetimi in osemdesetimi leti 20. stoletja.

Ena izmed najpomembnejših stvari, ki označuje novo dobo potrošnje, je postala želja. Skladno s tem Campbell govori o sanjarjenju v potrošništvu in dejstvu, da je premišljevanje o potrošništvu večkrat bolj pomembno kot akt potrošnje same (Miles, 1998:151-152). Želje, ki jih potrošnik želi izpolniti in o njih sanjari, pa v realnosti ob nakupu ali posedovanju določene dobrine in storitve, večinoma ne poteši. Želje so namreč vezane na imaginacijo in fantaziranje, kar posledično vodi v stalno nezadovoljstvo (ker užitki, ki jih potrošnja dobrina nudi, ne ustrezajo željam). Odtod nenehen krog novih želja in iskanih užitkov ter novih zadovoljstev (Ule, 2000:287-288). Posledično je množična potrošnja pridobila negativen predznak, saj naj bi z manipulacijo oz. agresivnim oglaševanjem spodbujala neracionalno trošenje, umetno stimulirala želje, zadnje čase pa se potrošnja povezuje tudi z njenim škodljivim vplivom na okolje.

Očitkov na račun množične potrošnje tudi sicer ne zmanjka, saj ji poleg že omenjenega nekateri očitajo tudi univerzalizacijo in izginotje razlik med posamezniki in kulturami. Na ta način naj bi se po svetu širila predvsem ameriška kultura, predvsem preko določenih izdelkov, ki nosijo poleg tržne znamke tudi določen simbolni pomen. Tej kritiki se pridružuje tudi Barber (1996), ki v svojem delu *Džihad vs. McWorld* v delovanju globalizacije vidi predvsem že omenjeni trend univerzalizacije in homogenizacije.

Podobnega mnenja je tudi Kevin Robins (Beck, 1997: 66-67), ki pravi, da globalizacijo gospodarskega delovanja spremljajo valovi kulturne preobrazbe, proces, ki ga imenujemo kulturna globalizacija. Pri tem gre seveda tudi za fabrikacijo kulturnih simbolov. Tako nekateri družboslovci kot tudi deli javnosti so v zvezi s tem področjem osvojili pogled, ki bi ga lahko izrazili v tezi o konvergentnosti globalne kulture. Po Robinsu lahko za ta proces uporabimo tudi sinonim »makdonaldizacija«, po katerem se vse bolj uveljavlja nekakšna univerzalizacija v smislu poenotenja življenjskih slogov, kulturnih simbolov in transnacionalnih načinov življenja. Povedano drugače, tako v neki dolenjski vasi kot v Istanbulu in favelah Ria de Jainera ljudje gledajo televizijsko serijo *Big Brother*, nosijo kavbojke in kadijo marlboro. Globalna industrija po tem razmišljanju pomeni vse večjo konvergentnost kulturnih simbolov.

Naj opozorim, da se geslo »makdonaldizacija« nanaša na nekaj drugega kot je teza o kulturni konvergentnosti. Ritzer (1993) je v »makdonaldizaciji« izpostavil predvsem pragmatično prepričevalno učinkovitost izpeljave temeljnega

funkcionalnega načela modernih družb. »Makdonaldizacija družbe« je tako metafora do skrajnosti izvedene funkcionalne diferenciacije – tudi tistih družbenih področij, kjer funkcionalnost ne more biti edino in prevladujoče merilo. Z drugimi besedami, tudi osnovne človeške navade kot je npr. prehranjevanje, je možno racionalno razdeliti na manjše operacije, in za sam proces prehranjevanja porabiti čim manj časa. McDonald's, ena od najuspešnejših globalnih potrošniških verig, je opisani proces pripeljal do popolnosti.

Številne kritike »makdonaldizacije« v množičnem pojavu hitre prehrane vidijo očiten proces ameriškega kolonializma in vsiljevanje prehranjevalnih navad. Po Habermasu gre pri »makdonaldizaciji« res za nazoren primer kolonizacijskega potenciala funkcionalne diferenciacije in poseganje izdiferenciranega formalnega sistema na področja, ki so delovala na drugačen, predmoderen način. Presoja, ki zavrača sistemsko kolonizacijo tega področja, pa izhaja iz življenske elementarnosti prehranjevanja, ki ga ne moremo omejiti zgolj na učinkovit »nutricistični podsystem«. Kritiki, ki »makdonaldizacijo« zavračajo, pogosto na podlagi poenostavljenih izhodišč, bi lahko uvideli, da so prijemi o katerih nočejo nič slišati, uporabni na številnih področjih, in sicer povsod tam, kjer zaradi slabe organizacije in neobvladanja opravljanja rutinskih storitev npr. v socialnem varstvu, zdravstvu, pošti, stanovanjski gradnji, trgovini itn. »Makdonaldizacija« torej sama po sebi ne pomeni amerikanizacije sveta in kulturne univerzalizacije, saj se v svojem bistvu nanaša bolj na čimbolj racionalno izpeljavo nekega postopka. Večji problem, ki ga »makdonaldizacija« prinaša je izguba nadzora s strani potrošnika, da bi ugotovil pod kakšnimi pogoji so bile proizvedene snovi (npr. meso), ki ga po uporabi, to pa pomeni izgubo avtonomije pri izvajanju vsakodnevnih praks. Tako lahko potrošnik nehote sodeluje v procesih in odnosih, ki jih sicer ne odobrava (mučenje živali). (Drago Kos: Gibljive meje med ekologijo in tehnologijo 284-288).

Tudi Lury (1996: 170-190) se z idejami o kulturni homogenizaciji ne strinja in opozarja na to, da si kulture vedno sposojajo med seboj in, da tudi izdelki, ki pridejo z določenimi pomeni v neko kulturo, niso sprejeti kot taki, ampak so prilagojeni novemu okolju. Zato tu ne gre za univerzalizacijo, saj imajo lahko identični izdelki v različnih kulturah različne pomene.

Robertson na misli o kulturni homogenizaciji odgovarja, da se »lokalno in globalno ne izključujeta in da je lokalno potrebno razumeti kot aspekt globalnega. Globalizacija pomeni tudi srečanje lokalnih kultur, ki jih je v ti. »clash of localities«

potrebno na novo opredeliti. Robertson zato predlaga, da bi temeljni pojem kulturne globalizacije nadomestili z glocalizacijo, torej besedno povezavo globalizacije in lokalizacije. Ugotovimo lahko, da torej poenotenje institucij, simbolov, vedenj in novo poudarjanje lokalnih kultur, identitet ne pomenita nasprotij. Različne so le razlage teh procesov, te pa od konteksta v katerem so nastale« (Beck, 1997: 74-75).

Beck (1997: 71) pa se sklicuje na t.i. kulturološke študije, ki so začele imanentno opisovati dialektični proces kulturne globalizacije, v katerem sočasno obstaja in je mogoče tudi tisto, kar si nasprotuje. Globalno v tem kontekstu v bistvu pomeni biti na več krajih hkrati, torej translokalno. Poleg tega, pa si lahko meje kulturne globalizacije v smislu poenostavitve sveta po vzorcu »makdonaldizacije« zamislimo v naslednjem primeru. Skrajno zamišljena univerzalna svetovna kultura, v kateri bi po eni strani odmrle lokalne kulture, po drugi strani pa bi vsi konzumirali (jedli, spali, ljubili, se oblačili, argumentirali, sanjarili,...) po isti shemi – še posebno če bi to počeli strogo ločeni v svetovne dohodkovne razrede – pomenila konec trga in dobičkov. Še posebno svetovni kapitalizem, ki ga pretresajo krize prodaje, potrebuje lokalno raznolikost in protislovnost, da bi lahko s pomočjo nujnih proizvodnih in tržnih inovacij vzdržal v svetovni konkurenci.

Sodobna, množična potrošnja je pomembna še z vidika življenjskega stila. Leta naj bi se izoblikoval preko potrošnje določenih izdelkov. Vprašanje življenjskega stila pa se ne nanaša samo na to, katere izdelke potrošnik kupuje, ampak se nanaša na vsa področja življenja, torej tudi na prostočasne aktivnosti, izbiro poklica, izobrazbe,.. Posamezniki s potrošnjo ustvarijo svoj življenjski stil, s katerim se diferencirajo od drugih skupin, hkrati pa glede na življenjski stil tvorijo nove skupnosti. (Lury, 1996: 93-99).

Potrošniška kultura je močno razvita predvsem v modernih evro-ameriških družbah. Leiss pravi, da je za te družbe se posebej značilno intenzivno okolje, kjer so posamezniki naučeni, da delujejo kot nakupovalci. Potrošniki so postali poznavalci, vedno bolj zahtevni in vedno bolj nepredvidljivi, kar se odraža tudi v proizvodnem sektorju. Proizvajalci lahko sicer do neke mere vplivajo na izbiro potrošnika, hkrati pa je tudi proizvodnja morala postati bolj fleksibilna in inovativna, da se lahko kupcu čimbolj približa (Lury, 1996: 49-50).

Značilnosti moderne potrošnje lahko torej povzamemo v sledečih točkah: velika izbira dobrin, širitev koncepta potrošnje izven trga dobrin (na izobraževanje, prosti čas,..), nakupovanje postaja prostočasna aktivnost, razvijajo se

različne vrste nakupovanja (nakupovanje prek televizije, interneta,...), potrošniki se organizirajo tudi politično, spreminjajo se načini plačevanja, oglaševanje je del vsakdanjega življenja, porasel pa je tudi potrošniški kriminal, pojavile so se s potrošništvom povezane bolezni (Lury, 1996: 29-36).

Ne moremo zanikati, da je moderna potrošnja bistveno zaznamovala zahodno družbo. Potrošnja predstavlja pomemben del našega vsakdanjika in ji namenimo dobršen del našega časa. Vendar pa zdi moralistično obsojanje (množične) potrošnje kar povprek nezrelo in brez pravih argumentov. S pojavom množične potrošnje so se namreč sčasoma zmanjšale tudi razlike med družbenimi razredi (nižje cene izdelkov zaradi nižjih stroškov množične proizvodnje). Pomembna pozitivna stran potrošnje je tudi njena javna značilnost, saj naj bi se z večanjem prostorov za potrošnjo večal tudi javni prostor (Nava, 1998: 170-184), krepili pa naj bi se tudi socialni stiki (srečevanje v trgovinah). S slednjo trditvijo se Barber (1996: 17) sicer ne strinja in trdi, da porast prostorov za potrošnjo zmanjšuje javni prostor, kajti trgovinski centri in podobni kompleksi so v rokah zasebnega kapitala, ki deluje izključno v svojo korist in korist potrošnika, ne pa v korist demokratičnih svoboščin državljana. Tu po mojem mnenju Barber znova nekoliko pretirava, saj svet vidi nekoliko preveč črno-belo. Res je, da so trgovski in podobni kompleksi v rokah zasebnega kapitala, ki zasledujejo lastne »sebične« motive. Vendar, če bi bili omenjeni kompleksi v državnih rokah, se situacija ne bi nič spremenila. Trgovine ne bi »stale« zato, da bi si obiskovalci tam izmenjali tople besede, ampak, da bi si nakupili potrebne stvari. In te bi morala v kapitalističnem sistemu prodajati tudi državna trgovina, ali pa bi kmalu zaprla svoja vrata. Oseba, ki vstopi skozi vrata takšnega ali drugačnega poslovnega kompleksa, z vstopom skozi vrata ne »izgubi« svojih pravic in se ne prelevi v zaslepljenega, brezglavega potrošnika. Večini ljudi je obisk teh prostorov bolj ali manj nujno opravilo, občasno pa seveda tudi sprostitiv. Vendar to ne pomeni, da se v tistem trenutku odrečejo svojim pravicam. Pretiravanje v tej smeri se mi zato zdi odveč, saj se tudi t.i. tržna družba zaveda svojih pravic.

2. 1. 2. McWorld z vidika svetovnega trga

Po Barberju je McWorld predvsem ekonomski faktor procesa globalizacije. S slednjim pojmom se srečujemo tako rekoč vsak dan, in je tudi pogosto retorično orodje politikov, gospodarstvenikov, akademikov,.. Ker bom ravno s pomočjo pojma globalizacije predstavil svetovni trg in ter proizvajalce dobrin (z njimi pa tudi globalna podjetja, ki na svetovnem trgu pridobivajo vedno večji pomen), menim, da je primerno, da si pojem globalizacije nekoliko približje pogledamo.

O globalizaciji lahko začnemo govoriti šele takrat, ko se posamezne industrijske veje začnejo spreminjati iz pretežno nacionalnih v globalne in ko podjetja prenehajo proizvajati doma za doma, ampak doma in na tujem za svet (Svetličič, 1996: 83).

Svetličič (1998: 1016) trdi, da je globalizacija v ekonomskem smislu tisti silen geografski razmah dejavnosti, ki se razprostira po vseh važnejših tržiščih sveta in obsega vse več oblik in vsebin mednarodnega poslovanja, ki so medsebojno funkcionalno povezane in soodvisne. Organizacijsko pa pomeni globalizacija tesno mednarodno integracijo in koordinacijo medsebojno vse bolj soodvisnih dejavnosti podjetij s pomočjo ene same strategije, določene s strani vodilnega globalnega ali multinacionalnega podjetja. Naj bo domači trg še tako velik, s tem izgubi svojo vlogo, saj globalno orientirana in vodena podjetja poskušajo zadovoljivo pokrivati vse svetovne trge. Svetovni trg, in ne več domači, postane osrednji (Svetličič, 1996: 73).

Pri globalizaciji gre torej za funkcionalno integracijo gospodarsko razpršene ekonomske aktivnosti. Pomembnejši subjekt globalizacije so tako postale firme in ne več trgi (Svetličič, 1998: 1016).

Ugotovimo lahko, da je ena od mnogih sprememb, ki jih globalizacija prinaša, torej širitev trga in integracija poslovnih funkcij. Barber (1996) opozarja, da so vsi nacionalno razmejeni trgi (in z njimi povezane javne dobrine) postali ranljivi zaradi transnacionalnih gospodarskih tokov. Meje med trgi izginjajo, trgovina poteka prosto in svobodno, denarne valute so konvertibilne, bančništvo s svojimi storitvami je povsod dostopno, zakoni produkcije in potrošnje pa postajajo suvereni in počasi nadvladujejo zakone državnih ustav in sodišč. Trg se je od sprva lokalnega razširil na širše območje, preko regionalnih in nacionalno-državnih meja in je danes internacionaliziran. Naravnost ekspanzivne tržne politike je torej takšna, da ne

prenaša izoliranosti, provincializma, razdrobljenosti pa tudi omejevanja ekonomske izbire, socialne nemobilnosti in v končni fazi tudi vojn.

Trg se je globaliziral, postal svetovni, vendar pa gospodarski kazalci kažejo, da transnacionalna trgovina in proizvodni odnosi potekajo in se krepijo znotraj določenih svetovnih regij - Amerike, Azije in Evrope (Beck, 1997: 156). Te besede so za našo debato zelo pomembne, saj kažejo na še eno značilnost svetovnega trga. Če svetovni trg na eni strani pomeni povezanost in integracijo, pa na drugi strani države tretjega sveta svoje priložnosti v svetovni trgovini sploh ne dobijo ali pa v njej sodelujejo pod zelo, za njih, neenakimi pogoji. Evropski in ameriški trgi so npr. za afriške kmetijske izdelke bolj ali manj zaprti, poleg tega pa afriško kmetijstvo z zahodnim niti ne more tekmovati. Razlogov za to je več, če jih grobo strnemo so to močno subvencionirano kmetijstvo zahodnih držav, tehnologija in postopki pridelovanja in paradoksalno, celo pomoč, ki jo afriška celina prejema. Po besedah Alexa de Waala¹, na tisoče ton hrane, ki pride ob vsaki krizi Afriko, res nahrani lačne in sestradane, po drugi strani pa uničuje kmetijski trg. Kmetje se s poplavo »zastonj« hrane namreč ne morejo kosati, svojih izdelkov pa zato ne morejo prodati in se lahko kaj hitro pridružijo armadi obubožanih in lačnih. O političnih igrar in interesih drugih držav, ki za njimi stojijo, zadolženosti, neprestanih vojnah in boleznih, ki trejo afriške in ostale države tretjega sveta, bi lahko napisali debele knjige, vendar se bomo na tej točki posvetili predvsem trgu. Omenjen komentar se mi zdi potreben zato, ker pokaže na dvoličnost svetovnega trga. Nejevoljo prebivalcev teh dežel verjetno lahko razumemo in to, da s prstom pokažejo tudi na mednarodno skupnost, ki stori premalo, da bi se situacija izboljšala, ni presenetljivo.

Kljub vsemu pa svetovni trg predpostavlja sodelovanje, soodvisnost. Posledično je zamisel o autarkiji držav preživeta, saj je to v sedanjih pogojih le še utopija. Ideja predpostavlja samozadostnost (Barber meri predvsem na ekonomsko) in »pomeni odsotnost odnosov nekega elementa ali skupine elementov ter drugih elementov v omrežju« (Makarovič Jan, 29). Nacionalne države si zaprtosti pred

¹ Alex de Waal je diplomiral iz socialne antropologije na oxfordski univerzi, raziskavo za doktorsko disertacijo pa je opravljal v sudanski pokrajini Dafur. Deloval je v različnih organizacijah za spoštovanje človekovih pravic in napredek v Afriki, med drugim je bil eden izmed treh ustanoviteljev mednarodne kampanje proti pehotnim minam, ki je leta 1997 dobila Nobelovo nagrado za mir. Danes dela pri organizaciji Justice Africa, ki jo je s skupino somišljenikov ustanovil leta 1999 v Londonu. Je edini od petih direktorjev, ki ni Afričan.

ostalim svetom ne morejo privoščiti, ker to pomeni politično, trgovsko, kulturno osamitev, ki bi vodila v propad same države. Vključenost in integracija v globalno mrežo odnosov vseh vrst je zato nujna, poleg tega pa skoraj vsaka država potrebuje nekaj, kar poseduje neka druga. Narava poslovanja na globalni ravni predpostavlja tudi vzpostavitev temu primerne okolja, kar pomeni, da je ta trg funkcionalen predvsem v razmerah mednarodne stabilnosti in miru. Mnogi vneti zagovorniki mednarodne trgovine tako menijo, da globalni trg oz. McWorld lahko celo enačimo z demokracijo (nekdanji ameriški predsednik Bil Clinton je v retoriko npr. vnesel skovanko »democratic markets«, (Barber, 1996: 14). Tovrstne trditve pa lahko ovržemo, saj se je svetovni trg uspel vzpostaviti in uspešno deluje tudi v nedemokratskih in avtoritarnih sistemih, npr. na Kitajskem. Retorika, ki skuša enačiti demokracijo in načela svobodne trgovine je zato zavajajoča. Trg potrebuje le stabilno politično klimo, ki lahko izhaja iz demokracije, vsekakor pa to ni nujno.

Vendar pa sta demokracija in trg kljub vsemu povezana. Demokracija za svojo vzpostavitev namreč potrebuje vsaj določeno stopnjo blaginje, kajti sama »plemenitost« ideje bi v težkih političnih, socialnih in gospodarskih razmerah razmeroma težko preživela. To si lahko ogledamo tudi na primerih kot sta Afganistan in Irak, kjer je demokracija še v povojih. Težke socialne razmere, ki poleg nasilja, drugačne miselnosti, navad in drugih faktorjev, predstavljajo okolje, v katerem se bo demokratična ideja težje razvila. V primeru, da bi se prebivalci teh držav manj ukvarjali z eksistencialnimi težavami, bi se morda nekoliko več posvetili razvoju demokratičnega sistema. Ne trdimo, da je predpogoj za demokracijo blaginja (ki dandanes pomeni vpeljavo kapitalizma), ampak, da zgodovina uči, da povezanost obeh obstaja, česar pa Barber noče priznati.

Globalni trg McWorlda vidi Barber (1996) tudi kot virtualen, hiperrealen svet. Zakaj govorimo o virtualnosti? Preprosto zato, ker funkcioniranje tega trga omogočajo predvsem najsodobnejše tehnologije, ki so med seboj povezane v globalne mreže. Posledica tega je konvergenca prostora in časa oziroma, svet se »manjša«, informacije iz enega konca sveta na drugega potujejo v sekundah ali celo manj. Glasba, video, gledališča in zabavišni parki, verige hitre hrane so sodobna svetišča komercialne družbe, kjer so nakupovalne središča prostor za srečevanje in druženje. McWorld je konstrukt, ki temelji in se širi na proizvodnji in posredovanju podob, sloganov, življenjskih stilov, modnih znamk in ustvarja družbo s splošnim obćim

okusom za hrano, glasbo in obleke in ki govori nek splošno sprejeti jezik (Barber, 1996: 17).

Svetovni trg bi lahko označili kot drugo pomembno karakteristiko McWorlda. Zanimivo je, da njegova vzpostavitev temelji na ideji povezovanja, hkrati pa tretjemu svetu onemogoča sodelovanje v njem. To onemogočanje je za »pozabljeni« svet celo slabše kot izkoriščanje, saj prav ničesar ne more pridobiti in tako ne samo zaostaja za ostalim svetom, temveč celo nazaduje. Številne vojne, ki tam divjajo, bolezni, ki razsajajo, premalo mednarodne pomoči, ki je neučinkovito razdeljena, potiska ta svet na rob preživetja. Številne kulture, misli, dosežki drugih ljudstev svetovni javnosti tako nikoli ne bodo poznane in tonejo v pozabo. Vzrokov za jezo in ogorčenjem nad prvim, modernim svetom v takih okoliščinah verjetno ne zmanjka. Ignoranca sodobnih družb je morda še bolj boleča in žaljiva za »pozabljene«, kot pa njihove vrednote, način življenja in verska nagnjenja.

2. 1. 3. McWorld in multinacionalna podjetja

Na globaliziranem trgu v igri produkcije in potrošnje poleg potrošnikov sodelujejo tudi podjetja. Le-ta si v boju za tržno prevlado konkurirajo tako na lokalni kot tudi na globalni ravni. Z drugimi besedami - podjetja postajajo vse bolj globalno usmerjena. Posledično domači trgi izgubljajo na pomenu, postajajo drugotnega pomena, saj podjetja poskušajo s svojimi izdelki in storitvami pokrivati ves svet. Na globaliziranem trgu so ključni igralci nedvomno megalomanska podjetja, korporacije, ki narekujejo pravila igre in imajo pomembno vlogo pri odvijanju različnih svetovnih dogodkov. Glede na mnoga merila pomembnost korporacij narašča in nemalokrat celo presega pomembnost vloge, ki jo igrajo nacionalne države. Korporacijam, ki so glavni promotorji in dosledni izvajalci filozofije McWorlda navadno rečemo multinacionalne, transnacionalne, internacionalne, globalne, postnacionalne ali celo antinacionalne gospodarske družbe. Razlog za tovrstna poimenovanja se skriva v načinu poslovanja omenjenih gospodarskih družb, ki so se odrekle ideji narodov in zavračajo kakršenkoli provincializem, ki bi jih omejeval v prostoru in času (Barber, 1996: 23).

Preden si podrobneje ogledamo izvore moči teh podjetij in vloge, ki jih igrajo v svetu McWorlda pa si oglejmo njihove definicije. Na tem področju namreč obstaja

prava pojmovna zmeda glede uporabe izrazov in pojmov, nekatere avtorji med seboj enačijo, druge pa razlikujejo.

Dunning uporablja pojma multinacionalno ali transnacionalno podjetje, za katerega pravi, da je to podjetje, ki se udeležuje v tujih neposrednih investicijah in ima v lasti ali nadzira dejavnosti, ki ustvarjajo dodano vrednost v več kot eni državi (Dunning, 1993: 3).

V slovarju tujk se nahaja pojem multinacionalka, in sicer je razložen kot veliko podjetje, ki posluje v več državah (Veliki slovar tujk, 2002: 764).

Lilenthal je definiral transnacionalno podjetje kot podjetje, ki ima neposredne naložbe v vsaj eni tuji državi, pri čemer je menedžment odgovoren tudi za dejavnost v tej državi, podjetje pa deluje kot celota, torej maksimira skupni profit vse družbe, ne pa posameznega dela (Lilenthal v Glas, 1997: 191).

Svetličič pa je mnenja, da je najprimernejši izraz transnacionalno podjetje. Predpona trans namreč pomeni delovanje preko nečesa, torej preko nacionalnih meja. Izraz multinacionalen (mnogonacionalen) bi lahko navaja na odnose soupravljanja ali celo enakopravnosti med partnerji iz različnih dežel, kar pa je danes bolj izjema kot pa pravilo. Običajno so prave mnogonacionalne družbe bolj izjema kot pravilo in gre predvsem za nacionalna podjetja, ki delujejo preko nacionalnih meja (Svetličič, 1985: 168).

Svetličič tudi navaja, da je najpogostejša definicija tista, po kateri zadošča, da ima podjetje svoje afilacije v vsaj dveh tujih državah. Dejanskih razlik med multinacionalnimi in transnacionalnimi ali globalnimi podjetji ni, seveda če ne vpeljemo razlike na temelju stopnje internacionalizacije, velikosti, zemljepisne razprostranjenosti, organizacije ali pomembnosti tržišč, na katerih podjetja delujejo. Po tem kriteriju nekateri opredeljujejo multinacionalna podjetja kot najmanj, transnacionalna kot srednje in globalna kot najbolj internacionalizirana. Za globalna podjetja ni nujno, da delujejo v vseh državah sveta, temveč na vseh pomembnejših trgih, pa četudi samo v dveh državah, če sta ti dve največji porabnici določenega izdelka ali storitve (Svetličič v Turk, 1999: 95).

Očitno je torej, da je definicij, izrazov in opisov globalno delujočih podjetij veliko. Mi se bomo v nalogi posluževali izraza multinacionalna podjetja oziroma multinacionalke, s katerim bomo razumeli, da takšno podjetje deluje na vseh strateško pomembnih trgih na svetu, da je zanj značilna globalna integracija in koordinacija

poslovanja, proizvodnja izdelkov in storitev, ki so namenjena tako svetovnemu kot lokalnim tržiščem, nacionalnega porekla podjetja in izdelkov pa ni več mogoče ugotoviti (Svetličič, 1996: 74). Opisana opredelitev je namreč blizu tudi Barberjevemu pojmovanju.

Multinacionalke so pomemben igralec na šahovnici McWorlda. Dominantno vlogo so si zagotovile predvsem s svojo ekspanzivno ekonomsko politiko (nekoč predvsem v domeni nacionalnih držav), s preusmeritvijo svoje pozornosti iz domačega na globalni trg. Barber (1996: 23) opozarja, da se multinacionalke pri poslovanju ne ozirajo na nacionalno pripadnost svojih strank; zanje so vsi kupci pripadniki istega univerzalnega plemena potrošnikov. Ti so definirani s svojimi potrebami, željami in hotenji, ki so vedno in povsod prisotna, pogosto pa tudi umetno vzbujena. To pa po Barberju vodi v manipulacijo ljudi, ki se ob tem ne zavedajo, da se iz državljanov »spreminjajo« v potrošnike.

Moralistična kritika Barberja, ki se nanaša na »sebično« delovanje podjetij, ki ustvarjajo brezumnega, zmanipuliranega potrošnika brez lastne volje nima trdne osnove. V kapitalističnem sistemu so gospodarske združbe ustanovljene prav z namenom ustvarjanja dobička. Cilj sam po sebi ni sporen, ob seveda idealistični predpostavki, da se pri doseganju tega cilja ne škoduje drugim podjetjem, ljudem ali okolju. Tudi opazka, da podjetja v svojih strankah ne vidijo pripadnika neke države se mi zdi odveč, ker to ne spremeni dejstva, da tista oseba to vseeno je. V specifičnem odnosu med podjetjem oz. prodajalcem in kupcem je v določenih primerih to pač nepomembno. Podjetja pri prodoru v tuje države sicer še kako upoštevajo, katera država to je, kakšne so njene značilnosti oziroma lastnosti njenih prebivalcev. Te informacije potrebujejo pri oglaševanju in prilagajanju izdelkov in storitev, da se potencialnim kupcem lahko približajo. Zelo verjetno tu prihaja tudi do poskusov manipuliranja, vendar pa ljudi nihče »s pištolo« ne sili v nakup nečesa, kar ne potrebujejo. Nad zavajajočimi oglasi bdijo tudi za to usposobljene službe, odgovornost za svoja dejanja po nenazadnje nosi tudi potrošnik sam.

Multinacionalke aktivno sodelujejo tudi pri ustvarjanju zgodovine, morda celo bolj kot nacionalne države. Moč multinacionalk izvira iz kapitala, ki jim v kapitalističnem sistemu podeljuje močno strateško pogajalsko pozicijo. Dobro organizirani lobiji, z najrazličnejšimi sredstvi pritiskajo in poskušajo vplivati na pomembne politike, da

sprejemajo odločitve, ki so v korist predvsem multinacionalkam, ki jih omenjeni lobiji zastopajo.

McDonald's dnevno postreže 20 milijonov ljudi po vsem svetu, kar pomeni, da se skozi njegove podružnice dnevno pretoči več ljudi kot jih živi v Grčiji, na Irskem in Švici skupaj. General Motors zaposluje večje število ljudi kot je prebivalstva v marsikateri manjši državi.² Podjetje Domino, ki se ukvarja s prodajo pic, bi v letu 1991 z 2,4 milijarde dolarjev prihodkov lahko kril državni proračun Senegala, Ugande, Bolivije in Islandije skupaj. Posebna zanimivost, ki zadeva multinacionalke je tudi, da je njihovim izdelkom skorajda nemogoče določiti poreklo, saj so njihove dejavnosti razpršene po celem svetu. Če si ogledamo primer iz avtomobilske industrije: ameriški Ford je sestavljen v nemških tovarnah, ki zaposluje turške delavce in se prodaja v Hong Kongu in Nigeriji. Težava številnih vlad in trgovskih združenj je podobna; poreklo izdelka je težko določljivo, kar pomeni, da je tudi težko določiti kriterije po katerih npr. določeni izdelki sodijo v kategorijo domačih izdelkov in zato zanje ni potrebno plačevati dajatev (Barber, 1996: 24).

Na isti problem opozarja tudi Beck, ki pravi, da se strateški potencial multinacionalk skriva v dejstvu, da lahko delovna mesta izvažajo tja, kjer so stroški in obveznosti v zvezi z izrabo delovne sile najnižji. Hkrati so multinacionalke zmožne (zaradi informacijsko-tehnične vzpostavitve sosedstva po vsem svetu) produkte in storitve tako razčleniti in jih po načelu delitve dela proizvesti na različnih koncih sveta, da je etiketa s podatki o nacionalnem izvoru in firmi naravnost zavajajoča. Poleg tega lahko nacionalne države »kaznujejo«, če so te predrage in nenaklonjene investiranju multinacionalk in sicer tako, da jim odtegnejo delovna mesta, kapital in davke. In nenazadnje multinacionalke kraj investiranja ločijo od kraja, kjer proizvajajo, tega pa od kraja plačevanja davkov in od kraja prebivanja. To pa rezultira v tem, da vodstveni delavci lahko živijo in prebivajo tam, kjer je najlepše, in davke plačujejo tam, kjer je najcenejše. Beck zato multinacionalke imenuje tudi virtualni davkoplačevalci (Beck: 1997: 16).

Ker je McWorld po naravi tudi virtualen svet, tudi multinacionalke v njem delujejo kot virtualna podjetja, pravi Barber. To utemeljuje najprej z razpršenostjo poslovnih funkcij, ki so podprte s sodobno tehnologijo, opozarja pa, da kot tako deluje tudi na trgu delovne sile. Virtualnost podjetja se odraža predvsem v dejstvu, da to raje

² V podjetju General Motors je bilo leta 2003 zaposlenih 350.000 ljudi.
Vir: <http://www.gm.com/company/gmobility/sustainability/reports/03/workplace.html>

zaposli virtualnega delavca kot dejanskega. Opisu virtualnega delavca ustreza robot, delavec, ki je interaktiven, programiran, ki ni nikoli utrujen in za vzdrževanje potrebuje le minimalne sredstva. Še posebej pa je tovrstna delovna sila zaželen v času globalne recesije. Multinacionalke se v prizadevanjih, da bi ohranile svoj delež na trgu, odločajo za zniževanje stroškov, in sicer predvsem z masovnim odpuščanjem. Razlog za odpuščanje leži sicer tudi drugje; sodobni direktorji častijo kult delnic, ki pa na vrednosti pridobivajo zgolj kadar podjetje izkazuje dobičke (Barber, 1996: 27). Borza nagrajuje zmagovalce, pri tem pa se ne ozira metode, ki so jih »zmagovalci« uporabili in se ne ozira na socialne posledice, ki jih povzročajo. »Novi kapitalizem, je namreč kapitalizem brez dela in kapitalizem brez davkov«, trdi Beck (1997: 18). Vendar pa tako neplačevanje obveznosti kot odpuščanje delovne sile slabijo socialno stabilnost, samo nacionalno državo in demokracijo.

Na tem mestu bi rad še izpostavil, da je poslovanje multinacionalk zelo težko zakonsko nadzorovati, še posebej če med državami ne obstajajo trdni mednarodni dogovori o načinih poslovanja. Za izvedbo takšnega nadzora pa bi bilo potrebno uveljaviti mednarodne dogovore v okviru supranacionalnih institucij. Nekaj supranacionalnih institucij je že ugledalo luč sveta, in sicer Evropska unija, G-8, OECD, Mednarodni denarni sklad (IMF) in Svetovna trgovinska organizacija (WTO), če naštejemo sam nekatere od njih. Vzpostaviti pa bi bilo potrebno tudi boljši nadzor nad bankami in finančnimi institucijami, okrepanje sodelovanje med nacionalnimi politikami, aktivneje sodelovati v mednarodnih organizacijah in jih krepiti tako, da bodo bolj učinkovite in manj toge (Beck, 1997: 171). Tudi multinacionalke morajo plačati svoj delež davkov in obveznosti ter tako krepiti demokracijo in njene institucije, katerim pravzaprav dolgujejo svoj obstoj in svetovni razmah.

McWorld smo si ogledali z vidika potrošnikov in potrošniške kulture, skozi oči multinacionalnih podjetij ter globalnega trga. Sproti smo opisali tudi nekatere učinke, ki jih McWorld s svojim delovanjem pušča na nacionalni državi in demokraciji. Ker se z McWorldom srečujemo vsak dan, se zdi primerno, da ga tudi konkretiziramo oziroma predstavimo v oblikah, ki jih McWorld v našem vsakdanu zavzema. Oglejmo si obraze McWorlda.

2. 2. Obrazi McWorlda

2. 2. 1. Hollywood: McWorldova videologija

Preteklo stoletje je minilo v znamenju svetovnih vojn in holokavsta, bilo pa je tudi stoletje znanstvenega in tehnološkega napredka, globalizacije in amerikanizacije sveta. Najbolj pa je 20. stoletje zaznamoval film, pravi Barber (1996: 88). Film je nadomestil pisano (natisnjeno) besedo in postal osrednji način komunikacije, prepričevanja in zabave sodobne družbe. Način in oblika prenosa digitalne informacije je danes možen preko številnih raznovrstnih elektronskih medijev (televizija, video kasete, računalnik), v končni fazi pa je informacija vedno posredovana v obliki neke podobe, ki jo ponavadi spremlja tudi zvok; abstraktni pomen besede pa je presežen z nazornostjo slike.

Hollywood je ena od pojavnih oblik McWorlda. Filmi, ki jih danes gledamo, so po svoji vsebini vedno bolj enolični, vse bolj so si podobni. Novi univerzalizem pa, tako Barber, ni v bistvu nič drugega kot vsepovsod navzoč ameriški provincializem.

Barber v bistvu nakazuje na ameriški kulturni imperializem oz. amerikanizacijo svetovne kulture. Pri iskanju odgovora na vprašanje, zakaj ameriška produkcija filmske produkcije globalno prevladuje, je Mlinar prišel do naslednjih ugotovitev. Z zgodnejšo razlago, da gre za imperializem medijev v smislu teorije zarote, to je poskus ameriškega vojaško-industrijskega kompleksa, da si podredi svet, se ne moremo več zadovoljiti. ZDA se sicer načrtno zavzemajo za izvajanje doktrine prostega pretoka informacij, v tem smislu pa je v zgodnji fazi globalizacije značilna centralizacija, ki se uveljavlja na podlagi logike alternativne izključenosti (zero sum game) v razmerjih med ravnmi teritorialne družbene organizacije. Šele na višji stopnji pa ji sledi dehierarizirano povezovanje v globalnem merilu in približevanje globalni civilni družbi (Mlinar 1995: 156).

Pri pojasnjevanju prevlade ameriške popularne kulture v globalnem obsegu se običajno izpostavlja posebnost ameriškega trga. Tako Hoskins in Mirus (1990: 85) poudarjata, da: »... so ZDA ogromen trg glede na število prebivalstva kot tudi glede dohodka na gledalca; množično občinstvo pa ima za rezultat visoko tržno vrednost. Ta trg lahko podpira visoko produkcijo kvalitetnega programa z nižjim tveganjem

neuspeha kot kjerkoli drugje. Obseg in finančna moč ameriškega trga tako omogočata nižje cene ameriških programov na mednarodnem trgu ob predpostavki, da stane izdelek iste kakovosti enako ne glede na velikost trga (Hoskins, Mirus 1988: 551). Avtorja sta pri tem uvedla pomembno dopolnilo s konceptom »cultural discount«. Gre za to, da je vsak konkreten program ukoreninjen v določeni kulturi in tako torej privlačen v tem okolju, medtem ko v drugih okoljih n more računati na enako privlačnost in v tem smislu prihaja do nekakšnega razvrednotenja. S tem ko televizijski programi prehajajo čez nacionalne meje, se torej zmanjša njihova vrednost. Vendar pa imajo neameriški producenti, ki nastopajo na ameriškem trgu, manjši domači trg in ob podobnem kulturnem razvrednotenju pride do večjega skupnega zmanjšanja dohodkov, kot pa to velja za ameriške producente (Hoskins, Mirus 1988: 503). Avtorja ameriško dominacijo v mednarodni distribuciji televizijskih programov tako pojasnjujeta z ekonomijo obsega.

Sociološko zanimiva pa je tudi razlaga, zakaj so odzivi na ameriško popularno kulturo drugje po svetu tako dobri. Ameriško občinstvo je etnično in kulturno zelo raznovrstno. Popularna kultura pa je utemeljena na za večino ameriške populacije konsenzualno sprejetih vrednotah (Crane 1992: 165). Posledično se programiranje popularne kulture usmerja na najnižji skupni imenovalec tako raznovrstnega občinstva. Izhodiščna prizadevanja, da bi iz komercialnih razlogov zagotovili najširšo odzivnost publike znotraj ZDA, pa se imajo pomembne implikacije v smislu, da se ameriški filmi, televizijski programi in glasba približajo tudi mednarodnem občinstvu. Kritična pripomba, ki jo je potrebno podati na tem mestu pa je, da se etnično-kulturna raznolikost ne kaže v raznolikosti programov (filmov), ampak v njihovi predvidljivosti, saj so narejeni po »*tried and tested*« načelih s pomočjo odzivov poskusnih gledalcev ter poznejšimi dodelavami kulturnih izdelkov (Mlinar, Trček 1995: 326-327).

Z Barberjem se torej lahko strinjamo, da distribucija ameriške pop kulture globalno prevladuje. Univerzalizem, ki ga Barber vidi tudi kot širjenje ameriškega provincializma, pa danes ne razumemo več kot ameriški kulturni imperializem, temveč kot kulturno prevlado nadnacionalk, ki so brez državljanstva. Ameriški kulturni imperializem ni mrtev, le ustrezen ni več za opisovanje globalnega kulturnega dogajanja. Uporabnejše izhodišče je pojmovanje kulture, ki jo kot osrednje sile producirajo nadnacionalke« (Schiller 1992: 39).

Nacionalne države z dolgoletno domačo filmsko tradicijo, kot so Francija, Indija, Mehika, Japonska in druge, se proti vdoru ameriških filmov težko borijo. Ker kapitalizem zahteva privatizacijo vseh sektorjev, je domača filmska produkcija zaradi zmanjševanja ali opuščanja državne pomoči v številnih državah v krizi. Poleg tega pa se domača produkcija skorajda ne more spuščati v boj z mednarodnimi monopolističnimi koncerni, ki pod eno streho združujejo tako produkcijo kot tudi distribucijo filmov. K takšni situaciji prispevajo tudi gledalci, ki si raje ogledajo tuje (ameriške) filme. Ameriški filmski producenti zato trdijo, da je trg spregovoril, medtem ko se domača produkcija boji, da bo slej kot prej zaradi pomanjkanja »pravih vez in poznanstev« ter denarja preprosto utišana, preglašena (Barber, 1996: 90-91).

O tem, zakaj so ameriški filmi v mednarodnem okolju tako dobro sprejeti, smo že govorili. Če pa si ogledamo podatke o državah z največjo produkcijo igranih filmov pa ugotovimo, da se je ta v neevropskih državah z veliko proizvodnjo filmov celo povečala, ustavilo pa se je tudi padanje filmske produkcije v večini zahodnoevropskih držav. Vendar pa Azija, ki ima v svetovnih merilih največjo filmsko produkcijo, ne uspeva s prodorom svojih filmov zunaj azijskih in nekaterih afriških držav. V še bolj omejenem obsegu se to dogaja evropski filmski industriji, za katero je značilno, da od desetih filmov le eden prinaša dobiček, dva pokrijeta stroške produkcije, preostalih sedem pa jih pridela izgubo (Burgelman, Pauwels 1992: 176-177). Edino hollywoodski filmski industriji uspeva distribuirati njene filme globalno. Hollywoodski filmi tako prevladujejo na filmskih sporedih številnih držav, njihov delež je nižji le v nekaterih arabskih, afriških in azijskih državah. (UNESCO Statistical Yearbook 1992: 8-7 – 8- 11)

Z namenom, da bi nacionalne države zaščitile svoje posebnosti, se zatekajo k različnim ukrepom npr. uvoznim kvotam. Francija je ena od držav, ki je glede kulture močno protekcionistično naravnana. Nekdanji francoski kulturni minister Jack Lang je že v začetku devetdesetih napovedal »vojno« Hollywoodu in uveljavil pravilo, po katerem mora biti 60-odstotkov televizijskega programa na francoski televiziji francoskega porekla in 40-odstotkov glasbe, ki se vrti na francoskem radiu in televiziji prav tako francoskega porekla. Kljub temu, da Francozi posnamejo okoli 150 filmov letno (Hollywood pa 450), pa gre kar 60-odstotkov prihodkov v ZDA, ki v Evropi nadzoruje 80-odstotkov filmskega tržišča. Za takšen finančni odliv pa francoska vlada seveda ne najde nobenega razumevanja. Francija vendarle nadzoruje

dobro polovico produkcije, ki se pojavlja na njenih ekranih in radijskem etru, kar pa je težko reči za npr. Nemčijo ali pa Madžarsko ter države nekdanje Sovjetske Zveze, kjer so ameriški izdelki preplavili trg (Barber, 1996: 92-95).

Ukrepi kot so npr. francoski, so le prehodne narave in predstavljajo odziv na ameriško doktrino prostega pretoka. Perspektivnejši so afirmativni programi, ki naj bi zmanjšali neenakomerno teritorialno razporejenost kulturne produkcije. Pri tem gre bodisi za krepitev novih jeder (policentrizem) bodisi za zблиževanje oziroma soudeležbo v svetovnem jedru kot obliki preseganja prevlade (Mlinar, Trček 1995: 339).

Hollywoodska videologija oziroma Hollyworld je pomemben promotor ideologije McWorlda trdi Barber (1996: 95-99). Ponuja privlačne alternative življenja, hkrati pa briše meje med realnim in fiktivnim življenjem, vzbuja vtise, da lahko v materialni potrošnji najdemo smisel življenja in kot edino merilo in vrednoto ponuja dobiček, zaslužek. Barber tudi opozarja na ameriški imperializem, ki je »kriv« za izginjanje številnih kultur, uniformnost ki ob tem nastaja in izginjanje pravih, tekmovalnih trgov idej in zamisli, ki jih sedaj obvladuje peščica multinacionalk. Človeštvo tako izgublja tudi »dušo« in v gonji za dobičkom pozablja na demokratične vrednote. Navedena mnenja smo soočili z podatki in pogledi drugih avtorjev in sam pa sem mnenja, da Barber znova preveč moralizira. Prevlada multinacionalk na globalnem trgu filmske produkcije je neizpodbitno dejstvo, in tudi ne moremo zanikati nekakšne amerikanizacije kultur. Vendar pa je pogled na omenjeni proces s perspektive »ameriškega imperialzma« neprimeren, ne smemo tudi pozabiti povratnega vpliva drugih kultur. Strah pred popolnim izginotjem raznovrstnosti kulture, ki jo nadomešča uniformna kultura McWorlda, je odveč. Nadaljevanje diferenciacije in individualizacije bo hkrati tudi slabilo dosedanjo prednost velikega ameriškega trga. Vsebinska in geografska diverzifikacija porekla programov kulturne ponudbe v elitnih kulturnih ustanovah pa že danes nakazuje preseganje dosedanje uniformnosti in enosmerne vezanosti na svetovno jedro (Mlinar, Trček 1995: 339). Vplivov McWorlda ne moremo zanikati, vendar pa niso tako uničujoči kot jih Barber skuša prikazati.

2. 2. 2. Televizija in MTV: Okno v McWorld

Filmi s svojimi zapeljivimi in obetajočimi podobami o sanjskem življenju je še eno izrazno sredstvo McWorlda. Medij preko katerega pa se najraje in najenostavneje izraža pa je televizija. Kajti za razliko od kinodvoran, ki jih obišče le manjši delež svetovnega prebivalstva, predstavlja televizija zasebno okno v McWorld; osebno se soočita potrošnik in virtualni svet. Televizija je razširjena tako rekoč po vsej zemeljski obli in že s preprostim klikom na gumb omogoča uporabniku v kateremkoli času vstop na informacijsko avtocesto. Satelitski prenosi pokrivajo vso svetovno dogajanje, različne oziroma iste programe pa lahko ljudje spremljajo tako v ZDA, kot Aziji, Afriki, Evropi,... Ugotovili smo že, da svet preplavljajo predvsem izdelki ameriške filmske produkcije in distribucije; proces globalizacije ameriške televizije pa se odvija še hitreje. To je predvsem posledica dejstva, da so medijski mogotci kot je Rupert Murdoch (ali pa Silvio Berlusconi v Evropi) lastniki številnih televizijskih in časopisnih hiš ter so hkrati tudi (delni) lastniki satelitov, ki programe oddajajo. MTV, CNN in številni ameriški športni programi so tako na dnevnem sporedu milijonskih mas gledalcev po celem svetu (Barber: 1996: 100-104).

Barber pogosto izpostavi, da je kulturna homogenizacija (nasprotne argumente avtorjev, ki se s tem mnenjem ne strinjajo smo navedli že prej) posledica globalizacije oziroma širjenja globalnega trga in s tem McWorlda. To utemeljuje tudi na primeru programa MTV (Music Television). MTV je relativno mlad program, saj je nastal šele leta 1981, in sicer kot umetniški in eksperimentalni program, ki je slavil predvsem kulturno marginalizirana področja. V naslednjih petih letih se je razvil v tako imenovani svetovni »mainstream«, ki začel narekovati svetovne modne in glasbene trende. MTV danes lahko spremljamo v 71 državah oziroma 250 milijonih gospodinjstev in po gledanosti prekaša celo CNN, ki sicer oddaja v 130 državah. Značilnost programa MTV je, da je prilagojen lokalnem okolju v katerem se predvaja, kar pomeni, da ga voditelji vodijo v domačem jeziku. Kljub temu pa imajo mladi pogosto raje originalno, torej ameriško različico programa, zato se dogaja tudi to, da slednja nadomesti domačo. Posledično imajo tako mladostniki na različnih celinah več skupnega med seboj kot pa z lastnimi starši.

O globalni dominanci ameriške pop kulture, katere del je tudi MTV, smo že razpravljali. Ker je omenjena kultura že v osnovi zasnovana tako, da doseže kar največ svetovnega občinstva, (komercialni) uspeh MTV-ja ni posebno presenečenje.

Na pomisleke o uniformnosti, ki naj bi jo MTV s seboj prinašal, lahko odvrnemo, da bo ta dolgoročno zaradi diverzifikacije slabela in tudi, da se programska shema prilagaja okolju v katerem se oddaja; gre torej tudi za povraten kulturni vpliv. Barberjev poizkus, da bi miselno oddaljenost dveh generacij (otroci - starši) oziroma miselno sorodnost ene generacije (otroci - otroci), ki je sicer geografsko razpršena, pripisal MTV-ju, prav tako stoji na trhlih nogah. Življenjsko okolje, s čimer merim na družbeno-politične, kulturne, socialne razmere in tehnološki napredek, se je predvsem v 20. stoletju izjemno hitro spreminjalo. Temu primerno so se spreminjale tudi navade novih generacij, ki so se tako relativno hitro začele oddaljevati ene od druge. Oddaljevanje generacij torej ni izključno posledica razmaha MTV-ja, prej gre za splet številnih okoliščin.

Nekdanji predsednik evropskega MTV-ja Bill Roedy je zapisal, da je MTV del procesa demokratizacije v vzhodni Evropi. To naj bi MTV postal po zaslugi prostega pretoka informacij in svobode izražanja, ki ga zagovarja. MTV sicer res zagovarja svobodo izražanja, vendar pa ne omogoča pretoka informacij, vsaj ne takšnih, ki bi bile bistvene za proces demokratizacije in tako ne prispeva veliko k nastajanju demokratične družbe, odgovarja Barber. Na glasbo, ki jo predvaja MTV plešejo tudi različne nacionalistične skupine ali pa so jo poslušali ostrostrelci v Sarajevu, ko so iskali svoje cilje med civilnim prebivalstvom. V tem primeru MTV z demokracijo nima veliko skupnega. Nasploh so ljudje tudi mnenja, da se programu MTV pripisuje prevelika pomembnost in trdijo, da MTV »vzgaja« predvsem mladostnike, ki bodo sčasoma presedlali na CNN ali BBC in s seboj ne bodo prenašali kakšnih večjih »demokratičnih« sporočil (Barber, 1996: 108).

Vprašanje, ali gledanje MTV-ja spodbuja ljudi k razmišljanju o demokraciji ali ne, se kar samo poraja. Po A. Barbič (1999), obstaja določena posredna povezava med politično aktivnostjo in gledanjem televizije in poslušanjem radia. Ugotovitve jugoslovanske raziskave iz kanca šestdesetih let kažejo, da zmerna izpostavljenost (do tri ure dnevno) gledanju/poslušanju spodbuja politično aktivnost, medtem ko pretirana izpostavljenost lahko pomeni tudi nadomestilo za družbeno aktivnost. Omenjena količina izpostavljenosti gledanju/poslušanju pa ne velja za politično obveščenost. Ta je tem večja čimveč časa ljudje namenijo poslušanju radia in gledanju televizije. Primerjava z ugotovitvami podobne raziskave v ZDA kaže naslednje: Medtem ko je tudi v Združenih državah ugotovljena močna povezanost med omejeno količino spremljanja radia in televizije, je zgornja meja dnevnega poslušanja/gledanja nižja

(Nie, 1971: 225). Razlika gre pripisati takrat relativno mladi televiziji v Jugoslaviji in razlikam v programskih zvrsteh in njihovem obsegu. Čezmerna izpostavljenost radiu in televiziji pa ima tudi v ZDA podobne učinke. Ljudje, ki preživijo veliko časa pred radijskimi in televizijskimi sprejemniki, posebej in idealizirajo svojo TV ter se z njo, njenimi programi in nastopajočimi enačijo. Televizija je tako lahko tudi uporaben kanal bega – vsaj začasnega – pred resničnostjo vsem tistim, ki to potrebujejo (Barbič, 1999).

Barber o MTV-ju pravi, da je to kompleksen medij, s številnimi sporočili. Gledalcem (poslušalcem) daje občutek »svobode«, slavi večno mladost, spodbuja potrošnjo (z nakupom zgoščenk, oblek,..), mnogim ponuja identiteto, hkrati se spogleduje tudi z nasiljem (črnski »gansta rap«) in poziva mlade naj postanejo aktivni državljani in volijo (»rock the vote«). Predvsem pa MTV ponuja podobe ameriškega načina življenja, kako biti »in, cool, hot...« in spodbuja neodraslost, infantilnost gledalcev ter jih prepričuje, da niso politiki tisti, ki v realnem svetu sprejemajo odločitve, temveč, da so politiki zgolj slike na MTV-jevem platnu (Barber, 1996: 109).

Če združimo mnenje Barbičeve in Barberja pa lahko izluščimo naslednje: MTV lahko prispeva k politični aktivnosti. Tega ne more zanikati niti Barber, saj sam pravi, da tudi MTV poziva k volitvam. Je pa tudi res, da tovrstna sporočila MTV ne predvaja ravno pogosto, saj konec koncev ni političen medij. Mislim tudi, da tisti, ki MTV redno spremljajo to počnejo več kot zgolj tri ure dnevno, iz česar lahko sklepamo, da so z raznovrstnimi informacijami zasičeni in v tem primeru MTV bolj služi razvedrilu ali začasnemu umiku iz dnevne rutine. MTV torej ima tudi demokratičen potencial, vendar pa svojo energijo bolj usmerja na druga področja. Ne bi pa si drznil trditi, da zato (načrtno) spodbuja neodraslost, še posebej pa ne v smislu neke teorije zarote kapitala, ki želi ljudem misli usmerjati predvsem na potrošnjo.

Televizija je nedvomno močno manipulativno sredstvo. Nekateri so se tako s pomočjo televizije dokopali do oblasti³, v nekaterih primerih pa lahko tudi kroji npr. zunanjo politiko tudi mogočne države kot je Amerika. Slika umrlega ameriškega vojaka v Somaliji, katerega truplo je bilo kruto iznakaženo, je spodbudila silna čustva ameriške javnosti in prisilila ameriško vlado, da je umaknila svoje vojake iz tega področja.

³ Italijanski premier Silivo Berlusconi se je do svojega političnega položaja dokopal tudi s pomočjo (italijanskih) medijev, katerih večina je v njegovi lasti.

Mnogi zato menijo, da televizija daje večjo moč »navadnim« ljudem«, da izrazijo svoje mnenje in vplivajo na odločitve svojih vlad. Deloma to drži, moč javnega mnenja bi bilo neodgovorno zanikati. Vendar pa televizija ne oddaja programov zaradi želje, da bi gledalci imeli več besede pri odločitvah in se ne ozira na to, da lahko politiki preko nje manipulirajo z množicami, temveč jo zanima predvsem gledanost, ki jo dosega in dobiček, ki ga pri tem ustvarja. V McWorldu šteje zgolj finančno stanje (Barber, 1996: 112).

Države so nekoč prepoznavale televizijo kot propagandni, izobraževalni in socializacijski instrument. Ta instrument je bil v rokah države, ki si je lastila izključno pravico do njegove uporabe. Takšno stanje ni vladalo le v komunističnih državah, temveč tudi v številnih zahodnih demokracijah. Dandanes se je miselnost McWorlda bridko zarezala v sodobno družbo in ideja o privatizaciji je krepko posegla tudi v delovanje televizijskih postaj. Eksplozija številnih ponudnikov digitalnih storitev in postopno umikanje države iz teleinformatijskega sektorja je otežila regulacijo delovanja le-teh. Pojav novih tehnologij preko katerih se možnosti oddajanja programov hitro povečujejo namreč ni zajet v obstoječih zakonodajah, kar pušča lastnikom teh precej svobode. Zasebni kapital v mislih tudi nima idej kot so izobraževanje, socializacija, pestrost programov, ampak je usmerjen v pridobivanje pozornosti gledalca, ga prikovati pred ekran, mu predvajati reklame in pri tem zaslužiti (Barber, 1996: 112-114).

Z nekaterimi mislimi Barberja se lahko strinjamo. Televizija (in radio) v sebi nosita mogočen manipulativen potencial. Omenjena medija sta bila v nekaterih državah (predvsem socialističnih) pogosto v vladnih rokah, ki so jih te uporabljale za vplivanje na državljane. Postopen umik države iz t.i. teleinformatijskega sektorja pa ne prinaša le težav, kot jih opisuje Barber. Pojav številnih ponudnikov omogoča gledalcu primerjavo, kar prej ni bilo možno. Ugotovili smo sicer, da programska raznolikost ni takšna kot bi lahko bila in da je zelo predvidljiva. Vendar pa je možnost primerjave, še posebej informativnih oddaj, neprecenljiva in ravno te oddaje so pomembne pri oblikovanju mnenja o svetovnem ali domačem dogajanju. Možnost manipulacije je posledično manjša. Tudi zakonodaja s tega področja se počasi in vztrajno ureja. Slika torej ni tako črna kot to trdi Barber. Zasebni kapital v medijih ni katastrofa za demokracijo. Lahko deluje tudi njej v prid. Od ljudi je odvisno ali bodo demokratični potencial, ki ga sodobni mediji nosijo v sebi prepoznali in ga uporabili

za izgradnjo demokratične družbe ali pa bolj avtoritativne, ki se v črnem scenariju Barberja imenuje McWorld.

2. 2. 3. McWorld kot tematski park

McWorld smo do sedaj predstavljali kot navidezni, virtualni svet, ki pa s svojimi nevidnimi rokami še kako posega v »realen svet«. Vendar pa ideje o virtualnem svetu še nismo popolnoma izčrpali. Slednja namreč se v vsej svoji veličini pokaže, ko začnemo McWorld obravnavati z vidika tematskih parkov. Kaj pravzaprav mislimo pod pojmom tematski park? Vanj bomo zajeli zabaviščne parke (Gardaland, Aqualand,...), nakupovalne centre (»malls«), nakupovalne ulice in verige restavracij s hitro prehrano (McDonald's). Restavracije s hitro prehrano se nam z malo domišljije hitro razkrijejo kot tematski park. Oglejmo si primer McDonald'sa.

Na vhodu nas pozdravi maskota (Ronald McDonald), pred restavracijo so razna igrala za najmlajše, v restavraciji lahko vidimo slike znanih oseb, ki trdijo, da skorajda vsak obrok pojedjo v omenjeni restavraciji, predvaja se popularna glasba itn. Ko vse skupaj zaokrožimo, ugotovimo, da nismo samo »skočili« na hitro pripravljen obrok, temveč, da smo pri tem doživeli še nekaj različnih čutnih vtisov. Prodaja neke storitve je postala izkušnja, potrošnja postaja način življenja (Barber, 1996: 130).

Tematski parki sicer izvirajo iz velikih sejmov, ki so se selili po svetu, v času, ko je trg šele postajal svetoven. Današnji tematski parki seveda niso več omejeni samo na sejmski prostor, marveč so se razbohotili v različnih oblikah in jih lahko »doživimo« (poleg »fast food« restavracij) tudi v nakupovalnih centrih, pa kot zabaviščne parke itn. Še posebej zanimiv fenomen sodobne družbe so nakupovalni centri. Po mnenju mnogih raziskovalcev, ki preučujejo arhitekturo nakupovalnih centrov, govorimo pravzaprav o zabaviščnih površinah, ki so postavljene okoli in med različne trgovine in so z zidovi ločene od ostalega sveta. Nekoč so trgovine našle svoje mesto pod soncem med hišami, delavnicami, cerkvami, šolami, mestnimi hišami in so bile del arhitekture javnega prostora, v katerem je bilo nakupovanje integrirano v ostale socialne aktivnosti. Sedanja ločenost trgovskih prostorov na način, ki ga uresničujejo nakupovalni centri, pa močno posega v javni prostor in spreminja vse družbene aktivnosti (znotraj zidov nakupovalnih centrov) v številne variacije prodaje in nakupa. Vhodov in izhodov je (glede na velikost kompleksov) relativno malo, dobro vidnih stenskih ur, ki bi opozarjale potencialne kupce, koliko časa so že v teh

prostorih, je še manj. Obiskovalci so tako »odrezani« od zunanjega dogajanja, prijeten sprehod skozi številne trgovine, ki ponujajo vse, kar si človek želi a tega ne potrebuje, pa se lahko mimogrede sprevrže v impulzivno nakupovanje. Ideja o prijetnem preživljanju prostega časa je v McWorldu neločljivo povezana s trošenjem, kakšnega neracionalnega nakupa pa se ponavadi zavemo šele, ko se vrnemo domov (Barber, 1996: 131).

Najznačilnejši predstavniki tematskih parkov pa so seveda zabavišni parki. Pravljični svetovi, obljubljeni dežele in pozabo povezano s vsakdanjimi skrbmi doživi vsak obiskovalec le-teh. V tem svetu so vsi srečni, siti in zadovoljni. Z vsem naštetim ni nič narobe. Vsekakor pa je potrebno opozoriti, da z realnim svetom nima nikakršne povezave. V svet kjer je vse »O.K.« lahko vstopi vsak, ki si lahko privošči vstopnico. In čeprav si bo obiskovalec lahko ogledal »poučne« filme iz prazgodovine ali pa katere izmed svetovnih vojn, njihov namen ni izobraževati (zgodovinska dejstva so pogosto napačno prikazana), temveč zasvojiti obiskovalca, ga prepričati, da se bo še vrnil (in s seboj pripeljal še družino). Aktivni državljan v McWorldu postane pasivni potrošnik, ki mu za ostali svet ni mar, saj si lahko za določeno vsoto denarja kupi vse kar potrebuje (Barber, 1996: 136).

Poenostavljanje in na trenutke pretirano posploševanje sta pogosti retorični orodji Barberja. Pri preučevanju tematskih parkov je to precej očitno, saj avtor v to kategorijo uvršča trgovine, restavracije, kina itn. Ponovno imamo opravka z ohlapno definirano kategorijo in vanjo lahko poljubno »spravimo« praktično vse. Trditve o tem, da državljan z vstopom v npr. nakupovalni center postane postane »le« potrošnik, ki kompulzivno nakupuje ali pa se v zabaviščnem parku izgubi v nekem pravljicnem svetu so pretirane. Znova bi rad izpostavil, da je potrošnik tudi (predvsem) državljan in da se vlogi ne izključujeta, kot na to namiguje Barber. Ljudje se svojih pravic zavedajo in zaradi opravljanja nakupov ali pa zabavanja v kinodvoranah ne pozabijo kdo so. Barberjeva kritika je moralistične narave in težko bi navedli trdne argumente, ki bi jo potrdili. Demokracija tudi ne pomeni samo izpolnjevanje državljanskih dolžnosti; svobodni ljudje demokratičnih načel se imajo tudi pravico zabavati. Obsojanje razvedrila je popolnoma neumestno, saj to samo po sebi ne pomeni napada na demokratični sistem in njegove vrednote.

Že uvodoma sem poudaril, da skovanko McWorld težko razlagamo z enostavno definicijo. Barber je v njej zajel številna področja, ki se raztezajo od filozofije,

politike, trga, podjetij, izdelkov itn., skratka je zelo zmuzljive narave. V začetku pojasnjevanja smo si tako ogledali temeljne oblike McWorlda, za katere sem ocenil, da pojem najbolj predstavijo (potrošniška kultura, svetovni trg, multinacionalke), mnenje Barberja pa smo soočili tudi z mnenji drugih avtorjev, ki imajo o omenjenih primerih drugačen pogled. Barber namreč opisuje in razlaga McWorld skozi oči globalizma, ki mnogodimenzionalnost globalizacije skrči le na eno, gospodarsko dimenzijo. Tovrstno razmišljanje je hkrati linearno, vsem drugim dimenzijam (ekološki, kulturni, politični, civilno-družbeni), pa da spregovoriti le znotraj podmene o dominantnosti sistema svetovnega trga. Nadalje smo pojavne oblike McWorlda konkretizirali in jih predstavili v oblikah, katere srečujemo v našem vsakdanu. Spregovorili smo o Hollywoodu, amerikanizaciji filma in televizije, o (svetovnem) programu MTV in tematskih parkih. Ključna ideja, ki jo lahko razberemo iz Barberjevih besed je, da so vse našete oblike McWorlda nenevarne narave in namenjene zgolj nedolžnemu razvedrilu, vendar pa krepko obvladujejo življenje ljudi po celem svetu, narekujejo tempo in način življenja, predvsem pa se širijo na račun demokracije in javnih dobrin. Slednje izginjajo v imenu privatizacije, zasebni kapital pa nima nobenega interesa, da bi ponudil alternativo. Spreminjajo se tudi medosebni odnosi, ki so v McWorldu zreducirani na aktivnosti povezane s kupovanjem in prodajo izdelkov in storitev. Aktivni, svojih pravic zavedajoči se državljan je v McWorldu postal pasiven potrošnik, individualist, ki vse svoje napore vlaga v zadovoljevanje svojih želja in se nesrečen vrti na spirali nikoli izpolnjenih želja. Blaginja sodobnih družb dolgoročno torej razkrajja demokratično, postmoderno družbo in »stare« vrednote in vrline nadomešča z materialnimi dobrinami .

Večkrat smo poudarili, da Barber rad poenostavlja in moralizira, njegovo videnje sveta pa je dokaj pesimistično. Avtor nas poskuša prepričati, da kapitalizem načenja demokracijo, in da na dolgi rok drvimo v nekakšno anarhijo, v kateri bo edina vrednota denar, z izginotjem demokracije pa bo izginil tudi »državljan«, ki ga bo nadomestil zavedeni, zmanipulirani »potrošnik«. Navedli smo kar nekaj mnenj avtorjev, ki se s to napovedjo ne strinjajo in v prihodnosti vidijo tudi boljše čase. Zelo fleksibilen globalen tok transnacionalnega kapitala, ki uhaja nadzoru nacionalne države, sicer slabi moč le-te in tako posredno ogroža tudi demokracijo. Mnogo bo še potrebno postoriti na mednarodni ravni, še posebej na pravnem področju, o čemer bomo spregovorili v nadaljevanju. Na tem mestu naj zadostuje pripomba, da ideja demokracije živi v ljudeh, prav tako, kot ideja o kapitalu. Razmišljanje v smeri, da je

obstoj in delovanje kapitala neodvisno od ljudi, da deluje po svoji logiki in za lastne potrebe, medtem ko je demokracija »plod« človeške misli in zato je popolnoma odvisna od ljudi (družbe), je verjetno nekoliko naivno. Dokler bo ideja demokracije in njenih vrednot družbeno priznana, verjetno ni strahu, da bi se v primežu McWorlda kar razblinila. V primeru, da bi se situacija res zaostila po Barberjevih napovedih, bi plemenita ideja verjetno le še pridobila na pomenu (vsaj tako uči zgodovina). Pustimo ugibanja o tem ob strani in si oglejmo še eno zanimiv primerjavo. Barberjev McWorld je v svojem bistvu moderna, sodobna družba. Na svoj način je to pojmovanje blizu Tönniesevega izraza Gesellschaft (družba), ki prav tak označuje moderno, sodobno družbo. Ljudje v njej imajo malo medsebojnih stikov, so anonimni in z ostalimi člani družbe niso sorodstveno povezani. Takšna družba je odprta in utemeljena na razumu, vzpostavi pa se v urbanem okolju. Oglejmo si še njeno nasprotje - Gemeinschaft oziroma skupnost (Tönnies, 1999).

Barber globalno dogajanje pojasnjuje s trenji, so posledica delovanj McWorlda in Džihada, med katerima zija prepad, ki je podoben prepadu med, po Tönniesu, družbo in skupnostjo. Pojem skupnosti se tu nanaša na tradicionalno, zaprto skupnost, ki temelji na sorodstveni vezeh. Če moderni družbi pripisujemo racionalnost, pa je za tradicionalno značilna predvsem pripadnost in lojalnost. Tönnies jo je umestil v ruralno okolje.

Barber je svet tradicionalnih sil, ki delujejo v popolnoma drugo smer kot McWorld, poimenoval Džihad, v delu, ki sledi pa si bomo ogledali nekatere njegove značilnosti.

3. DŽIHAD

Naslednjih nekaj poglavij bomo posvetili obravnavi pojma džihad. Trenutna svetovna geopolitična situacija nikakor ni rožnata. Številne vojne (Afganistan, Irak, Palestina,...) in z njimi povezani socialni nemiri, pojav mednarodnega terorizma in naraščajoče število civilnih žrtev, so samo nekatere izmed aktualnih tem, ki jih lahko dnevno zasledimo pri ogledu ali poslušanju osrednjih informativnih oddaj. Omenjanje džihada je vedno pogostejše, ponavadi v povezavi s terorističnimi napadi, človeškimi bombami (in žrtvami), zaradi česar je obravnavani pojem pridobil negativni predznak. Tudi sicer zahodna družba džihad tolmači predvsem kot muslimansko sveto vojno, ki je naperjena proti vsem drugim, nemuslimanskim narodom, posebej pa proti judom in kristjanom. Tolmačenje je le delno pravilno, aktualen prikaz v medijih je namreč nenatančen in pogosto zavaja in služi predvsem kot retorično orodje političnih voditeljev, ki na ta način poskušajo manipulirati z množicami (volivci) in opravičiti sredstva, ki jih uporabljajo za uresničevanje svojih lastnih ciljev (ki z javnim dobrim kljub številnim besedam, ki to povezavo poskušajo potrditi, pogosto nimajo nič skupnega). V nadaljevanju se bomo zato posvetili različnim pogledom na džihad, predvsem pa se bomo osredotočili na tiste, ki nam jih ponuja Barber. Ker je pojem džihad tesno povezan z islamsko veroizpovedjo, torej izhaja iz zgodovine (ni »izum« Barberja), se mi zdi primerno, da najprej pojem uvrstimo v prostor in čas in si ogledamo njegov pomen, kot ga vidijo tudi muslimani oz. tisti, ki preučujejo islam. Kasneje pa si bomo ogledali še druge vidike in poglede na džihad.

3.1. Islam

3. 1. 1.Domovina islama

Islam je najmlajše med svetovnimi verstvi. Nastalo je v zgodnjem 7. stoletju na ozemlju, ki sodi med najnegostoljubnejše na svetu: izsušena pokrajina, ki se razprostira na milijonu kvadratnih kilometrov med Azijo in Afriko. V 6. in 7. stoletju so na omenjenem ozemlju živeli predvsem revni beduini, ki so se pogosto zapletali v medsebojne (plemenske) vojne. Sredi 6. stoletja so obstajala v severni Arabiji tri mesta (Jasrib, Taif in Meka), vsa tri pa so se nahajala v goratem predelu Hedežasa, ki meji na zahodu na Rdeče morje, na vzhodu pa na veliko puščavo. Meka je bilo takrat najbogatejše mesto, in sicer zaradi ugodne prometne lege. Pobirala je visoke pristojbine od kameljih karavan, ki so prečkale takrat pomembno karavansko križišče. K mestni blaginji so pripomogli tudi številni romarji, ki so prihajali v Meko h Kaabi, najsvetejšemu kraju Arabcev. Alah je bil takrat le eno izmed glavnih božanstev Meke; romarji so takrat častili okoli 300 božanstev (Kronika človeštva, 1997: 234).

3. 1. 2.Mohamed oznanja islam

Mohamed se je rodil okoli leta 570 v Meki. Kot mladenič se je preživljal kot vodič karavan, v starosti okoli 40 let pa je začel dobivati vizije, da je božji odposlanec. V letu 613 je začel javno pridigati; med drugim pa je tudi oznanil, da je Alah edini bog. Razlagal je tudi, da so vsi ljudje pred Alahom enaki, verjel v predestinacijo usode in pozival bogate naj svoje bogastvo delijo z revnimi. Mohamedovi privrženci, sprva predvsem revni beduini, so nauk poimenovali islam, kar dobesedno pomeni »vdanost v božjo voljo.« Bogatašem novi nauk ni bil po volji in so stopnjeval svoj pritisk na Mohameda, ki se je moral na varno zateči v mesto Jasrib, ki se je preimenovalo v Medinet al Nabi (Mesto Poslanca) oz. Medino. Mohamedova izselitev (hedžra) velja za začetek islamskega štetja.

Že od samega začetka je islam veljal tudi za politično gibanje, saj je hkrati z oznanjanjem prave vere razglašal tudi družbene in politične smernice. Med drugim je

tudi izboljšal položaj arabskih žensk oz. je omejil mnogoženstvo na največ štiri žene za enega moškega. Le zanj kot preroka omejitev ni veljala.

Mohamed islama ni pojmoval kot novo vero, temveč kot dokončno razodetje, katerega predhodniki so bili judovsko-krščanski preroki. Posledično je možno najti mnogo vzporednic med Koranom, muslimanski sveti knjigi, in Staro ter Novo zavezo. Krščansko predstavo, da je Jezus sin Boga, Koran odločno zanika. Mohamedu Judov v Medini ni uspelo spreobrniti in tako je iz obredov izključil vse, kar je zaradi njih vanje vpeljal. Kot smo že omenili, so Mohamedu sledila predvsem revna beduinska plemena. Zaradi skupne vere so le-ta premostila medsebojne spore in se politično združila. Islam je postal temelj teokratske skupnosti, ki se je prepričana v svoj prav najprej obrnila proti bogati in neverni Meki. Okoli leta 630 je Meka padla v roke mohamedancev, ki so razbili vse podobe mailkov in ustvarili duhovno svetišče za svojo vero. Prerok je umrl leta 632, v 22 letih pa mu je uspelo združiti krščansko-judovsko izročilo o enem bogu ter ustvariti arabsko narodno zavest (Kronika človeštva, 1997: 235-236).

3. 1. 3. Tradicionalni pomen islamskega pojma džihad

Kot pravi eno od islamskih izročil, so se Mohamedovi privrženci zmagoslavno vrnili iz boja, ko jim je prerok namenil naslednje besede: »Dobro, v tem boju smo izbojevali zmago. Toda to je bil le mali džihad, zdaj šele se začne šele veliki džihad.« (Pohly:2001, 19)

Kaj pomenijo ti pojmi džihad, islamski skrajneži, radikalizem, verski fanatiki in drugi, ki jih mediji vsepovsod povezujejo s teroristi, medtem ko iščejo motive za njihove napade, vključno z najbolj odmevnim napadom 11. septembra 2001 na newyorška Dvojčka? Prvotni pomen džihada je v islamskem svetu etično načelo, neke vrste ponovno moralno oboroževanje. Večina muslimanov si ga razlaga kot stremljenje k dobremu. Kot džihad se označuje vsako pozitivno prizadevanje, zlasti kadar je z njim povezano odrekanje, kakor morda pri univerzitetnem študiju.

Dobeseden pomen džihada je najprej »napor« in »boj«. Veliki džihad označuje samopremagovanje, neke vrste samopoboljšanje (*djihad-bi-n-nafs*). Človek, ki izvaja džihad, se imenuje mudžahid. Nasprotje temu so kaidini (*qa'idin*, »tisti, ki obsedijo doma«), lenuhi torej.

Pojem mali džihad označuje oborožen boj le v prav posebnih okoliščinah, ko so izpolnjeni določeni pogoji. Predpogoj zanj je vedno ta, da verniki (sem sodijo tudi Židje in kristjani) pri izpovedovanju svoje vere naletijo na ovire. To pomeni, da se kot džihad ne sme označevati vsake vojne, temveč le vojno, ki je dokazano uperjena proti tistim, ki aktivno delujejo proti izvajanju verskih dolžnosti (Khalid, Pohly:2001, 19).

3. 1. 4. Primeri iz zgodovine

Vidnejši pomen je džihad dosegel v srednjem veku, ko so osvajalski poskusi zahodnjaškega krščanskega sveta predstavljali ekstencionalno grožnjo islamu. Po propadu križarskih držav se je polegel še zadnji veliki val džihada iz 13. stoletja. Ko so Angleži zasedli Indijo, se je sprožila večja razprava o tem, ali bi upor proti tujim zavojevalcem lahko razglasili za džihad. Odločitev je bila negativna, ker ni bilo danih konkretnih predpostavk za to; Britanci namreč niso ovirali ljudi pri izpovedovanju njihove vere. Muslimani so lahko še naprej zahajali v mošejo, v času ramadana so se lahko držali posta in nihče jim ni preprečeval romanja v Meko.

General Franco je v državljanski vojni zmagal zaradi pomoči svoje maroške elitne enote, kar je sprožilo celo vrsto upravičenih vprašanj: Kaj je pripravilo slabo plačane kolonialne vojake, da so se z dušo in srcem predali za stvar svojih zatiralcev? Izkazalo se je, da je bila Francova kolonialna oblast zelo dobro seznanjena s koranom in islamsko teologijo. Muslimanskim vojakom so namerno podtaknili, da so v Madridu na oblasti brezbožniki, ki uničujejo cerkve in posiljujejo nune. Na podlagi teh napačnih informacij so se muslimani čutili dolžne, da se ob boku vernikov postavijo proti nevernikom. Nato so se Maročani, neustrašni pred smrtjo, podali v džihad proti »brezvernim psom« (*al-kilab billa din*) (Khalid, Pohly:2001, 20).

3.1.5. Usodno novo interpretiranje islamske tradicije Omarja Abderja Rahmana

Muslimani se vsepovsod po svetu odzovejo zelo občutljivo, ko nemuslimani prevajajo pojem džihad kot »sveto vojno«. Takoj razložijo razliko med malim in velikim džihadom. V nobenem primeru nočejo, da bi preostali svet dojemal islam kot militantno religijo, prav nasprotno, zanje je islam religija miru. Beseda islam je v določeni meri enačena z besedo za mir (*salam*) in muslimanski pozdrav se tudi glasi temu primerno: »mir z vami« (*salam 'alaikum*).

Toda v sedemdesetih letih 20. stoletja se je zgodilo nekaj, česar večina muslimanov na svetu ne želi dojeti. Nastala je nova »šola« oziroma miselna smer, ki temelji na povsem drugačni razlagi pojma džihad. V Egiptu je slepi študent Omar Abder Rahman na častitljivem Azharju, eni najznamenitejših teoloških šol islama, napisal 2000 strani dolgo doktorsko disertacijo na temo džihada. V njej je avtor argumentiral, da sta izročili malega in velikega džihada izmišljeni, da prerok Mohamed česa takega nikoli izrekel. Džihad pomeni le eno, in sicer seči po orožju in zahtevati od brezbožnikov, naj prevzamejo muslimansko vero ali se predajo in podredijo muslimanskemu gospostvu. Da vse druge razlage tega pojma niso nič drugega kot apologija (znanstveno opravičevanje religioznih dogem) in da jih je porodil strah pred močnejšimi kolonialnimi silami. Govorice, da džihad pomeni samopoboljšanje, je treba zavreči, saj se muslimani z njimi samo smešijo. K temu je avtor dodal še – zgodovinsko nevzdržno - razlago, da se je islam vedno uveljavljal z orožjem. Brez orožja se islam ne bi nikdar razširil na večji del sveta. In tudi v prihodnosti bo islam lahko pridobival veljavo le z njim.

Ta pogled so privrženci slepega verskega učenjaka hitro posvojili. Eden od njih, Abdes Salam Farag, je napisal knjižico, ki so jo pozneje označili kot biblijo Sadatovih morilcev. Naslov se glasi Odstotna verska dolžnost, lahko pa bi ga prevedli tudi kot Izgubljeni stebri vere. Treba je namreč vedeti, da islam temelji na petih stebrih vere, kakor se je glasil prerokov izrek »Islam se zanaša na petero« (*buinya l-islam 'ala khamsa*):

1. veroizpoved
2. obredno molitev
3. miloščino
4. post
5. romanje

Faragova predstava pa vzbuja vtis, da je prvotno obstajal še šesti steber, džihad namreč. Toda muslimani, ki po njegovem trpijo zaradi kompleksa manjvrednosti, naj bi ta steber izpustili, da bi se prikupili nemuslimanskim silam. To je nadvse presenetljivo, saj se muslimanski otroci pri verouku učijo izrek preroka o petih stebrih. Spis Abdes Salam Faraga, ki je bil usmrčen v povezavi s Sadatovim umorom, se ni pretirani razširil – razen med skrajneži. Ali Benhaj, drugi mož v alžirski stranki

džihada FIS (*Front Islamiqe du Salut*), želi celo vriniti obveznost džihada kot tretji steber vere, takoj za veroizpoved in molitev.

Če bi te nove interpretacije poznala večina muslimanov na svetu, bi zagotovo prišlo do ogorčenega upora. Ker pa zaide takšno preobračanja islama v javnost le redko, veliko muslimanov simpatizira z džihadisti – pogosto domnevajo, da gre za posebej goreče vernike, ki so jim podkupljive oblasti storile krivico. Nova generacija se spopada še z eno oteževalno okoliščino, in sicer neizobraženostjo: milijonom mladih ne primanjkuje le običajne šolske izobrazbe, temveč tudi znanja o islamski veri, ki so jo podedovali od prednikov. Ljudje, ki niso nikdar slišali za stebre, džihadisti zlahka pričarajo še šestega, steber džihada, in ga stilizirajo celo kot najpomembnejši steber vere. Za preostalo poskrbi nezadovoljstvo zaradi brezposelnosti in brezup milijonov severnih Afričanov pred zaprtimi vrati Evrope (Khalid, Pohly:2001, 21-24).

3. 1. 6. Globalizacija svetega terorja

V 20. stoletju se je pod vplivom totalitarnih ideologij Evrope rodila nova ideologija islamizma. Potrebno se mi zdi poudariti, da nova ideologija islamizma ni istovetna s staro religijo islama, čeprav je res, da geografsko izhaja prav iz nje. Sprva so ljudje novi fenomen označevali kot »islamski fundamentalizem«. Radikalni islamisti pa se raje imenujejo islamisti. Komaj pa se je novo poimenovanje uveljavilo, se je pojavilo novo razlikovanje, saj so iz islamistov izšli džihadisti. Po mnenju velike večine muslimanov pomeni džihad najprej samopoboljšanje in šele nato vojno za obrambo svobode veroizpovedi. V sedemdesetih in osemdesetih je zrasla nova generacija islamistov, ki je razumela džihad kot sveto vojno za razširitev vere in podreditev nevernikov. Za to novo generacijo, ki se nasplošno imenuje džihadisti, se zmaga nad samim seboj izpolni v samožrtvovanju, in sicer v obliki mučeniške smrti, predvsem kot posledica kamikaškega dejanja za njihovo stvar.

V skladu s tradicionalno terminologijo se izpovedovalec islama imenuje musliman. Če se poda v vojno za obrambo vere, v džihad torej, postane mudžahid. Namesto muslimanov imamo sedaj islamiste in namesto mudžahedinov obstajajo džihadisti. Izraz se je bliskovito uveljavil ne le v arabskem tisku, temveč tudi v npr. Pakistanu.

Džihadizem torej pomeni težnjo za vpostavitev islamistične hegemonije kot tudi boj proti silam, ki so pogosto v napoto tej težnji po oblasti. Džihadizem torej obsega vsesplošen protiamerikanizem in zavračanje zahodnega sveta, njegove miselnosti in načina življenja. To definicijo džihada trenutno s svojimi aktivnostmi še najbolj potrjuje Bin Laden in njegova mednarodno organizirana teroristična mreža Al Kaida (Khalid, Pohly:2001, 43-47).

3. 2. Barberjevi pogledi na džihad:

Barber džihad obravnava in razume v tradicionalnem smislu (zgoraj opisan), hkrati pa ga opazuje še z drugih vidikov. Za celotno paleto vseh pogledov uporablja pojem Džihad (z veliko začetnico), katerega bomo v nadaljnji obravnavi uporabljali tudi mi. Džihad, tako Barber, predstavljajo sile, ki težijo k disintegraciji, izolaciji, ki zavračajo modernizem in želijo vzpostaviti situacijo podobno ureditvi plemenske družbe, torej želijo znova poplemeniti svet (Barber, 1996: 9). Džihad se tako napaja iz različnih izvirov kot so vera, nacionalizem, ohranjanje kulturne in jezikovne dediščine, avtonomije,... Po Barberju je Džihad torej možno razumeti »klasični« način, ker pa je njegov pogled na situacijo bolj splošen, odkriva sile Džihada tudi v drugih konfliktih, tako v sodobnih demokracijah, kot tudi v vzhodnih (azijskih) državah in demokracijah, ki to šele nastajajo. Pomembno je, da Džihada ne povezuje neposredno z radikalnimi islamisti, saj ga lahko izvajajo tudi krščanski fundamentalisti ali pa tamilski uporniki. V nadaljevanju naloge si oglejmo, katere razlage nam Barber glede Džihada ponuja.

3. 2. 1. Džihad v modernih demokracijah

V utrjenih evropskih demokracijah je nasprotovanje moderni pravzaprav reakcija moderne same nase. V Evropi lahko tako opazimo predvsem dve pojavnosti, ki si jih Džihad prisvaja. Značilnost prve pojavnosti je, da nasproti postavlja periferijo in center (provincionalizem). Druga pojavnost pa je v bistvu pogled na svet, ki bi ga lahko imenovali ozek in omejen. Značilnost tega pogleda je, da zavrača kozmopolitski pogled na svet in očita sodobni potrošniški družbi anemičnost, atomizem in agnostizem, ki vodijo v anarhijo. Obe pojavnosti v centralizaciji vidita grožnjo svobodi, ter si delita mnenje, da je decentralizacija boljši način vladanja, ki svobodo manj

ogroža. (Barber, 1996: 156-158). Kako to izgleda v praksi pa si oglejmo na primerih Švice in Quebeca.

3. 2. 1. 1. Švica

Švica je v svetu znana predvsem po svoji politično nevtralni drži in bogastvu, ki se vanjo steka. Mala država, locirana v Alpah, je pravzaprav skupek različnih narodnostnih fragmentov. Tako korenine njenih prebivalcev segajo v Nemčijo, Italijo in Francijo.⁴ Država, ki ima bogato demokratično tradicijo in je trgovinsko povezana s celim svetom, pa se spretno izogiba Evropski uniji in drugim integracijskim procesom, ki v Evropi potekajo. Leta 1967 smo tako lahko bili priča padcu referendumu o pridružitvi Švice Organizaciji združenih narodov (OZN). Konec leta 1992 so se Švicarji na referendumu izrekli tudi proti maachstritskemu sporazumu in zavrnili članstvo v Evropskem združenju za svobodno trgovino (EEA).⁵

Vendar pa odločitve niso bile sprejete soglasno. Evropi naklonjeni so bili predvsem francosko govoreči Švicarji, medtem, ko so nemško govoreči Švicarji do Evrope čutili ravno nasprotno. Leta 1992 tako niso vsi Švicarji zavrnili podpisa preambule (vladajoča elita, obe večji stranki, gospodarstvo, bančništvo in nekateri sindikalni voditelji so zagovarjali vstop na skupni evropski trg), temveč predvsem že prej omenjeni nemško govoreči kantoni. Vlada je porabila milijone, da bi prebivalstvo prepričalo, da negativen odgovor lahko onemogoči švicarskim multinacionalkam delovanje v Evropi ali pa tujim multinacionalkam v Švici, da negativen odgovor lahko Švico spremeni v »evropski Nepal«. Država, ki se lahko ponaša z enim od najvišjih

⁴ V Švici živi 7039000 prebivalcev. 65% prebivalstva je nemško govorečih, 18,4% francosko govorečih, 9,8% italijansko govorečih, 0,8% romansko govorečih, 6% pa je tujcev.

Vir: <http://www.travel.over.net/svet/drzave/splosno.php?id=71>

⁵ Odnosi med Švico in EU imajo dolgo zgodovino. Švica ni članica EU, ima pa z njo sklenjeno vrsto t.i. sektorskih sporazumov. Prvega, gre za prostotrgovinski sporazum, je sklenila leta 1972. V 90-ih letih si je izpogajala nov paket, in sicer 7 dvostranskih sporazumov, ki so uredili področje prostega pretoka oseb s takratno EU, letalski in kopenski promet, kmetijskih izdelkov, raziskav, javnih trgov in olajšanje trgovinske menjave med stranema. V veljavo je opisani paket stopil leta 2001. Maja 2004 sta EU in Švica sklenili pogajanja okoli devetih novih dvostranskih sporazumih. Najtrša pogajanja so zadevala vstop Švice v schengensko območje in varovanje tajnosti bančnih računov. Če bo sporazum ratificiran, bo v veljavo stopil predvidoma 2006 ali 2007.

Vir: <http://www.sta.si/vest.php?id=834995>

standardov na svetu, je svetovni tisk osupnila, saj nihče ni pričakoval takšnega izida, ki je namigoval na to, da si Švica želi izolacije od ostalega sveta (Evrope).

Razloge za takšen rezultat oz glasovanje »proti« v nemških kantonih (in nekaterih italijanskih) najdemo v želji le-teh, da ohranijo svojo kulturno avtonomijo in lokalno demokracijo. Švica, z eno najbolj decentraliziranih vlad na svetu, je namreč v svojih kantonih omogočila prebivalstvu določene posebne pravice, za katere so slednji menili, da jih je potrebno ohraniti. Evrokrati in promotorji McWorlda pa so številne ljudi s svojimi nastopi nehote prepričali, da bo z vstopom na skupni evropski trg demokracije in posebnih pravic manj.

Švicarski upor McWorldu tako pravzaprav izhaja iz samozavedanja neke kulture, ki pa je na paradoksalen način povezan ravno z ohranjanjem demokracije in regionalne kulture. Kajti, če se drugje po svetu zagovorniki Džihada hkrati borijo proti tržni filozofiji in demokraciji, ki vodita v homogenizacijo, pa se v tej državi borijo proti homogenizaciji ravno zato, ker ta ogroža demokracijo. Švica s svojim ravnanjem predstavlja uganko ostalemu svetu, saj se sicer napredna in bogata država trdno oklepa tradicionalnega izročila, ki ga je pripravljena braniti tudi za ceno morebitne izolacije. Vendar pa, kot smo videli, odločitve niso bile sprejete soglasno. Posledično to pomeni, da se krha enotnost multikulture švicarske družbe. Nobena namreč skrivnost ni, da francosko govoreče Švicarje močno privlači ideja o pridružitvi Evropski uniji, medtem ko so ostali prebivalci drugačnega mnenja. Poraja se vprašanje, do katere meje so eni ali drugi pripravljene zagovarjati svoja stališča, ne da bi pri tem ogrozili obstoj same države (Barber, 1996: 175-177)

3. 2. 1. 2. Quebec:

S podobno situacijo se soočajo tudi preko Atlantskega oceana, in sicer v Kanadi. Prebivalci province Quebec gojijo separatistične težnje, ki so postale močnejše z ekonomskim vzponom omenjene province. V Quebecu živi okoli sedem milijonov francosko govorečih Kanadčanov (dober milijon pa jih živi izven Quebeca), ki se vidijo kot francoska diaspora., torej svoje poreklo, iščejo in povezujejo z Francijo. Njihova borba za kulturno avtonomijo je zatorej drugačne narave kot jo bije avtotohno prebivalstvo različnih dežel, ki so bili tekom zgodovine osvojeni ali absorbirani s strani drugih ljudstev. Značilnost borbe prebivalcev Quebeca, ki je usmerjena v ohranjanje kulturne identitete, je da te družbe spretno vzpostavljajo in

izkoriščajo predvsem ekonomske odnose z drugimi družbami in si na ta način omogočajo finančno neodvisnost. Tako uspešno zaobidejo morebitni mačehovski odnos države v kateri se pač nahajajo, gradijo trdno (samo)zavest skupnosti in širijo območje svoje »svobode«. V tem kontekstu Quebec vidimo kot ponosno francosko enklavo na angleško govorečem kontinentu, ki si precejšnjo samostojnost omogoča z uspešno navezanimi trgovskimi stiki, ki segajo preko meja Kanade. Džihad, separatistične težnje, ki zavračajo multikulturno družbo, se v tej situaciji poslužuje sredstev McWorlda, torej svetovne trgovine.

Dilemi, ki se tu odpirata sta najmanj dve. Prva se nanaša na milijon francosko govorečih Kanadčanov, ki živijo izven Quebeqa, druga pa na prvotne prebivalce te province, indijance plemena Cree. Prva dilema skriva v sebi vprašanje, kako urediti status milijona ne-Quebecanov, ki bi v primeru odcepitve Quebeqa ostali izven le tega; torej katere pravice bi imeli potem v Kanadi, ali bi se zanje sploh kaj spremenilo itn. Kar pa zadeva Indijance, pa je potrebno povedati, da tudi oni gojijo želje po odcepitvi od Quebeqa. Pri svojih prizadevanjih niso naleteli niti na najmanjšo mero razumevanja in simpatij s strani Quebecanov, saj Džihad prvih (Indijancev) ogroža Džihad drugih (Quebecanov), trdi Barber (1996: 177-179).

Iz povedanega je razvidno, da Džihad, tudi v najbolj pacifistični oblikah, ni zgolj nedolžno prizadevanje ene same (samo)zavedajoče se skupnosti za svojo identiteto. Mnoge med njimi sestojijo iz še manjših enot, fragmentov, ki si prav tako želijo uveljaviti svoje pravice. Kompleksna, multinacionalna družba se posledično zaradi tovrstnih teženj po avtonomiji lahko razbije kot steklo, nihče namreč ne more predvideti, kdaj se bi v tem primeru fragmentacija končala. Zanimivo je tudi Barberjevo pojmovanje Džihada, ki ima podobno hibo kot pojem McWorld, in sicer je pojem izredno široko zastavljen. Skratka, poraja se vprašanje, ali je vsaka oblika prizadevanja za uveljavitev določenega jezika, kulture, avtonomije itn. Džihad? V primeru, da je odgovor pritrdilen, smo znova priča velikopoteznemu poenostavljanju, kar pa posledično svet razdeli na dve strani: McWorld in Džihad oziroma družbo in skupnost ali pa, če še malenkost pretiravamo, črno in belo. S tako radikalno delitvijo sveta pa se le težko strinjam, saj večina svetovnega dogajanja sodi ravno v »neobstoječo sivino«.

3. 2. 2. Džihad v azijskih državah: Kitajska

Uspešne družbe so se razvile tudi daleč stran od evropskih in ameriških tal. Še posebej azijske družbe se lahko ponašajo z bogato kulturno tradicijo, v zadnjih desetletjih pa tudi z izjemno uspešnim gospodarstvom, ki jih postavlja ob bok evropskim in ameriškim državam. Zgodovinsko gledano, so bile azijske države vedno bolj »zaprtega tipa«, na tujce oziroma zahodnjake so gledali z nezaupanjem.⁶ Značilnost te prostrane regije je bila tudi zemljiška razdrobljenost, pomanjkanje centralne oblasti, niti v rokah so držali številni lokalni mogočniki, veleposestniki s svojo lastno ali najeto vojsko. Razmere so se v več tisočletni zgodovini spreminjale, oblast se sčasoma tudi skoncentrirala tudi v rokah posameznih družin (dinastije na Kitajskem, šogunati na Japonskem). Kakršna koli oblika oblasti pa je obstajala, pa nikoli ni bila demokratično naravnana, in kljub temu, da so se na tem prostoru razvile številne bogate kulture, da so tu ustvarjali številni misleci in drugi umetniki, je bila primarna in najpogosteje uporabljena oblika vladanja avtoritarna; red in disciplina sta se vzdrževala s silo (Kronika človeštva, 1997: 438).

Kitajska je seveda vse prej naštete situacije seveda izkusila na lastni koži. Ogromna država je bila nekoč razdrobljena, zavojevana, pa tudi sama je osvajala druge dežele. Danes se država z 1,28 milijarde prebivalcev postavlja z najhitreje rastočim gospodarstvom in predstavlja potencialno velesilo prihodnosti.⁷ Vendar kljub temu, da se Kitajska pospešeno razvija, pa na področju priznavanja in spoštovanja človekovih pravic močno zaostaja ter ljubosumno varuje svojo kulturo in tradicijo pred invazijo zahodnih kulturnih in političnih trendov. Barber (1996: 184) vidi delovanje sil Džihada na Kitajskem, predvsem v zavračanju zahodnih politični

⁶ Kljub zaprtosti dežele in nezaupanju do tujcev pa je nekaterim zahodnjakom uspelo, da so se pribili celo do dvornih položajev. Eden od njih je bil mladi Marco Polo, ki se je leta 1271 s svojima stricema Niccolajem in Maffeom, iz Benetk odpravil na kanov dvor (v tem obdobju so Kitajsko zavojevali Mongoli). Ta trgovec sta bila v Mongoliji že v letih 1253-59 in sta prinesla papežu kanovo poslanico, zdaj pa sta se vračala s papeževim odgovorom. Po treh letih potovanja so prispeli na kanov dvor, kjer so jih sprejeli z veliki častmi. Marco je napredoval v kanovega odposlanca in guvernerja. Ko se je leta 1295 vrnil v Evropo, njegovemu poročilu o bogastvu na kanovem dvoru ni nihče verjel.

Vir: Kronika človeštva (1997: 317)

⁷ Malezija, Južna Koreja, Tajvan, Singapur, Hong Kong, so države, ki so z odpiranjem svojega gospodarstva dosegle »gospodarski čudež« in so v gospodarskih krogih dobile ime azijski tigr. Letna gospodarska rast je v povprečju 8-odstotna, do leta 2020 pa naj bi dohodek na prebivalca dosegel ameriško raven. V lovu za blaginjo pa jim sledijo tudi Tajska, Indonezija in Kitajska, ki dosegajo podobne rezultate. Slednje države so znane tudi kot azijski zmaji.

Vir: Martin, Schuman (1997: 142)

vrednot (odprtost, pravice, svoboda, demokracija) in kulturnih navad (potrošništvo, materializem). Vladajoče strukture se sicer poslužujejo možnosti, ki jih ponuja McWorld, torej se ne branijo sodelovanja v svetovni trgovini, hkrati pa zavračajo možnosti »uvoza« temeljnih pravic posameznika in popolnoma zavračajo demokracijo. Kitajska je tako dokaz, da se lahko trg vzpostavi tudi v nedemokratični državi in ob pomanjkanju demokratičnih institucij. Politične pravice, ki jih ponavadi spremlja kakšna ideologija, država oblast vidi kot »nevaren dejavnik«, saj bi lahko dolgoročno načele njeno avtoriteto in ureditev, ki ji sedaj popolnoma odgovarja. In čeprav je bila borba proti demokraciji na Kitajskem zaenkrat zelo uspešna, pa se le stežka upira vdoru novih življenjskih stilov in kulturnih navad, ki jih s seboj prinaša ekonomsko delovanje McWorlda. Le-ta neusmiljeno preplavlja deželo, s seboj pa ne prinaša demokracije in svobode, temveč že mnogokrat omenjeno potrošniško filozofijo in način življenja. Kitajski kulturniki in vladne strukture, ki se borijo za kitajsko dediščino, se tako ne borijo samo proti demokraciji, temveč tudi proti prikritemu napadu McWorlda, ki prodira z različnimi ekonomskimi tokovi in dejavnostmi, torej trgovino, turizmom, glasbo, filmi,... Razvoj dogodkov je prisilil uradno birokracijo, da svojo centralizirano moč še okrepi, in sicer z močnim državnim nadzorom nad informacijami, ki se pretakajo v medijih. Iste medije uporablja tudi za boj proti McWorldu, propagira lastno kulturo in zavrača tujo. Tako nastaja svojevrsten paradoks; svobodni trg in trgovina, ki imata podporo države, zahtevata svobodno komunikacijo (predvsem zaradi oglaševanja in prikazovanja podob, ne pa zaradi svobodno izražene npr. politične misli), ki pa jo ista država onemogoča prav zaradi oglaševanja zahodne kulture. Podobne situacije obstajajo na številnih življenjskih področjih Kitajske, ki jih ne bomo podrobneje razčlenjevali, pomembno je, da si uspemo ustvariti sliko zmešnjave, ki jo povzročata Džihad in McWorld v svojem boju za prevlado, v katerem pa demokracija ne more biti zmagovalec (Barber, 1996: 185-188).

Kitajske oblasti pa se soočajo še z eno težavo. Številne pokrajine so od Pekinga geografsko zelo oddaljene, mnoge od njih pa aktivno in neposredno sodelujejo v svetovni trgovini ter si tako omogočile svojevrstno neodvisnost od obstoječega režima. Številne politične direktive, ki pridejo iz Pekinga, so pogosto v nasprotju z ekonomskimi interesi posamezne pokrajine, zato se le-te odločajo tudi za neupoštevanje in ignoranco državnih navodil. Nekateri so zato mnenja, da se bodo izrazito periferne pokrajine morda odločile za morebitno samostojno pot (podobno kot

Quebec), še posebej, če se bodo čutile ekonomsko dovolj močne za izvedbo takšnega koraka. Vendar pa hkrati ni nobenega dvoma, da bo centralna oblast storila vse in ne bo izbirala sredstev, da bi takšno ravnanje prekinila in podobne misli zatrla v sami kali. Primer Tibeta je dovolj govoren dokaz o tem, pa tudi trenutno dogajanje pri zapletih glede Tajvana nazorno kaže, da kitajska oblast do tovrstnih idej nima nobene tolerance. Zagovorniki obstoječega režima pogosto se pogosto sklicujejo na zgodovino in povedo, da je v časih, ko na Kitajskem ni bilo trdne močne oblasti, vladal nered in anarhija. Uvedba demokracije bi po njihovem mnenju ustvarila podobne razmere, zato bi se država hitro razpadla na številne fragmente, kaos in nered bi znova zavlada. Demokracija na Kitajskem še dolgo ne bo nič drugega kot pojem, ki je sicer zanimiv, vendar neuporaben. (Barber, 1996: 188-194)

3. 2. 3. Džihad v nastajajočih demokracijah

Številne države, ki so v času hladne vojne bile zajete v t.i. vzhodnem bloku, so se po koncu tega obdobja tekmovanja supersil in padcu železne zavesne znašle v vrtincu dogodkov, ki so presegli najbolj črne napovedi političnih analitikov. Nekdaj komunistične države so hlepele po boljših dnevih, po polnih policah v trgovinah, svobodnem prečkanju mej, koncu represije, svobodi govora in nenazadnje demokraciji. Vendar pa so se nekoč multikulturne družbe hitro znašle v primežu nacionalizma, gonilni sili Džihada. Že od nekdanj so bile te dežele pod oblastjo večjih in uspešnejših (agresivnejših) narodov; Balkan, osrednja in vzhodna Evropa in zahodna Azija, so bile tekom zgodovine, če jih omenimo samo nekaj, v rokah Turkov, Mongolov, Nemškega cesarstva, Avstro-ogrske monarhije in Sovjetske zveze (SZ). V teh obdobjih so bile pod enotno oblastjo združene različne etnične skupine, narodi, veroizpovedi, kulture. Vladajoči krogi niso tolerirali nepotrebnega nasilja (razen tistega, ki so ga izvajali sami), lokalne kulture pa so relativno mirno uspevale ena ob drugi. Po padcu vseh naštetih (nad)vlad, pa so države ostale prepuščene sami sebi in vse zatirano sovraštvo in prezir so udarili na plan. Etnične skupine so se hitro zapletle v najrazličnejše spopade, fragmentacija in razpad držav sta se odvila z bliskovito naglico (razpadle so npr. SZ, Češkoslovaška, Jugoslavija). V te politično bolj ali manj nestabilne države pa si je pot vtiral tudi McWorld s svojo tržno filozofijo, potrošništvom, bleščečimi reklamami in obljubami o lepši in boljši prihodnosti, seveda v imenu demokracije in svobode govora. Demokratičnih institucij, ki bi razvoj

demokracije lahko omogočile, pa v teh državah ni bilo (še posebej v državah nekdanje SZ), ali pa so bile prešibke, da bi se lahko v tako kratkem času uveljavile.

Demokracija terja svoj čas, da se razvije, utrdi v človeških srcih in umu. Vendar pa so si ljudje želeli sprememb hitro in takoj, kar pa je voda na mlin filozofiji McWorlda, ki je to ponujal. Seveda so bile posledice razcveta »pravih, konkurenčnih« trgov nad katerimi ni bdel nihče, za številne posameznike grenka izkušnja. Varčevanje v obliki piramidnih shem, pojav številnih »zasebnikov«, ki so ponujali sumljive storitve, korupcija uradništva, razmah kriminalnih skupin in drugi podobni pojavi so finančno prizadeli premnoge naivne in nevedne ljudi, pa tudi državne proračune. Pojav revščine, masovna brezposelnost, dnevna inflacija, hitro bogatenje manjšine na račun večine so obrazi McWorlda na katere ni ljudi nihče opozoril. Nespretni poskusi uvajanja demokratičnih vrednot in ekonomskega sistema v družbe, ki na to niso bile pripravljene, so rezultirali tako, da so v številnih državah na oblast znova prišli nekdanji komunisti (sedaj v demokratični preobleki). Njihova retorika temelji na spodbujanju nacionalnih čustev in netenju sovraštva do drugih narodov, enačijo modernizacijo, amerikanizacijo, pa tudi demokracijo z kriminalom in trdijo, da je trenutno stanje posledica »zahodnjakov«, ki jih poskušajo domnevno izkoriščati (Barber, 1996: 194-204).

Ob takšnem razmišljanju in utemeljevanju vodilnih je težko pričakovati, da bi se demokracija lahko v bližnji prihodnosti lahko razširila v neki družbi. Dandanes so razmere sicer nekoliko boljše, vsaj z vidika ekonomskega stanja držav. Vendar pa prave svobode govora še v mnogih državah ne poznajo, pretok informacij je skrbno nadziran in ustrezno cenzuriran. Tudi demokratične institucije nimajo prave veljave, vladne strukture pod pretvezo, da so demokratične, sicer še vedno delujejo samosvoje. Tudi številni etnični in nacionalni spopadi se še kar nadaljujejo (Čečenija-Rusija), vendar so danes s strani uradnih virov interpretirani kot boj proti terorizmu. Korupcija je vsakdanji pojav, nekatere države se z njim borijo uspešno, v drugih je sprejet kot nekaj samoumevnega. Dokler bo demokracija enačena z vsemi temi »nečednostmi«, in bodo vladajoči lahko krivdo za težavne razmere valili na »zahodni svet in ZDA«, se bo Džihad, v obliki nasprotovanja modernizacije in spoznavanju prave narave demokracije ter obliki raznih lokalnih vojn in etničnih nestrpnosti, širil in utrjeval med ljudmi ter kot učinkovito orodje služil predvsem zadovoljevanju interesov nekaterih manipulativnih posameznikov, ki jim svet anarhije in napetosti godi in jim daje moč.

Iz vsega povedanega o Džihadu lahko potegnemo nekaj pomembnejših misli. V osnovi smo si ogledali dve različici; prva izhaja iz zgodovinsko-verskega pojmovanja džihada, druga pa je pravzaprav Barberjev pogled in tolmačenje številnih dogajanj po svetu.

Za džihad kot ga pojmujejo muslimani je značilno, da je njegovo gonilo vera. Njegov osnovni namen je samopoboljšanje posameznika, šele drugotni pa boj z orožjem za vero. Poleg tega so muslimani razglasili džihad tudi v primeru, da so bile zatirane in preganjane druge vere. Razlage in tolmačenja prerokovih besed so se v času spreminjale, z njimi pa tudi pomen džihada. Radikalni tolmači, kot je npr. Omar Abder Rahman, pa džihad vidijo predvsem kot »sveto vojno«, ki je naperjena proti vsem nemuslimanom. Slednje je potrebno spreobrniti v islam, to pa se lahko doseže tudi z orožjem. Danes je radikalna različica najbolj znana, predvsem po zaslugi medijev, ki džihad predstavljajo pretežno s strani radikalcev.

Druga različica je Barberjev pogled na številne krizne dogodke po celem svetu. Džihad v tem primeru uporablja metaforično, z njim pa opisuje etnične spopade, nacionalne prepade, kulturne razlike, nestrpne politične poteze, ki zaznamujejo naš vsakdanjik. Značilnost Džihada je, da se napaja v prvi vrsti iz nacionalnih čustev, vere, kulturnih razlik, pa tudi socialnih krivic, revščine, brezposelnosti in izkoriščanja. Konflikti se manifestirajo kot spopadi etničnih manjšin, zatiranje in preganjanje nacionalnih manjšin, uničevanje drugačnih kultur, izkoriščanje nevednih, v končni fazi pa tudi kot terorizem. Barberja lahko na tem mestu znova kritiziramo, da je Džihad zelo široko zastavljen. V bistvu vsako aktivnost usmerjeno v dosego lastne prepoznavnosti in razločevanja od drugih lahko okarakteriziramo kot Džihad. Torej lahko v skrajnem primeru v ta pojem uvrstimo že vsako nestrinjanje med dvema nacijama, etničnima skupinama, osebama. V tem primeru Džihad zaznamo povsod okoli nas. Morda za opis vseh teh konfliktov tudi izbira samega pojma Džihad ni najbolj posrečena. Kaj pomeni ta izraz v očeh muslimanov, smo spoznali. In ne glede na to, da se Barber tega zaveda in opozori, da sam Džihada ne povezuje z vero, v končni fazi izraz ostane zaznamovan z negativno konotacijo. Povprečno obveščena oseba džihad že tako ali tako povezuje z nasiljem, Barberjev Džihad pa v tem smislu to povezavo samo potrjuje. Ideja o samopoboljšanju pa tone v pozabo.

Džihad in McWorld sta tako ujeta v začaran krog. Drug drugemu ponujata razlog za svoj obstoj in delovanje, vendar pa ne služita višjim ciljem kot so demokracija, enakopravnost in svoboda vseh ljudi ne glede na raso in spol. Obe struji zasledujeta lastne cilje, ki pa so ponavadi cilji posameznikov ali skupin, ki imajo dovolj veliko moč in vpliv, da takšno dogajanje v prvi vrsti sprožijo, verjetno pa ga ne morejo ustaviti, še manj pa predvideti, kakšne bodo posledice v prihodnosti.

4. DŽIHAD VS. MCWORLD

4. 1. Džihad in McWorld v svetovnem (ne)redu

Države in narodi, ki med seboj gojijo različne odnose, ki segajo od zavezništev pa do odnosov konfliktno narave (odkrite ali prikrite) in nevtralnosti, v bistvu nenehno krojijo novo podobo sveta (politično, geografsko, versko, kulturno, itd.) in se trudijo ustvariti nov svetovni red. Soočenje sil McWorlda in Džihada pa rezultira predvsem v obliki svetovnega nereda, kjer demokracija, kot smo že večkrat nakazali, izgublja in je vedno bolj odrinjena na sam rob pomembnosti. Obe struji zmanjšujeta pomen demokratičnih institucij in vodita vsaka v svojo skrajnost; tako lahko izbiramo med potrošništvom na eni in barbarstvom, izolacijo na drugi strani. V obeh primerih govorimo o bolj ali manj očitni represiji ene ali druge filozofije, v kateri posameznik nima družbenih pravic ali pa so te zelo omejene. McWorld skuša s svojimi povsod navzočimi trgi in tržno filozofijo preglasiti splošno voljo (voljo ljudstva), javne dobrine pretvarja v zasebne, in povzroča razpad različnih skupnosti na posameznike, ki se občasno združijo z namenom, da bi dosegli določen ekonomski, finančni, poslovni cilj. Zasebna sfera se v tem primeru širi na račun javne, pravica do svobodne izbire pa se nanaša predvsem na nakup in prodajo, ne pa na svobodno izbiro nasploh (torej tudi na odločitve, da nečesa ne bomo kupili ali prodali). Opisana politika je očitna tudi pri delovanju Svetovnega denarnega sklada (IMF) in Svetovne banke, ki širjenje demokracije in svobode dojemata z vidika ekonomije, torej kapitalistične ureditve. Kapitalistični sistem pa seveda ni isto kot demokratični sistem, tako kot privatizacija in svobodna trgovina nista osrednji vrednoti demokracije. Začudenje številnih strokovnjakov nad prebivalci tranzicionalnih držav, ki obujajo nostalgčne spomine na komunizem, se v tem kontekstu zato zdi odveč.

Sile Džihada prav tako ne prispevajo mnogo pozitivnega pri ustvarjanju bolj demokratičnega sveta. Osnovna značilnost Džihada je, da se identificira predvsem tako, da loči od »drugih«. Tovrstna politika je izključevalna in povzroča razpoke v nehomogenih skupnostih. Hkrati (paradoksalno) pa poudarja pomen skupnosti in pripadnost le-tej, vendar pa, kot je očitno, predvsem na račun netolerance drugače mislečih, verujočih,.. Tudi tu so posameznikove državljanske pravice omejene, popolna svoboda ogroža opisan sistem in zato ni zaželen. (Barber, 1996: 220-222)

Dosedaj smo mnogo povedali o Džihadu in McWorldu, nismo pa še opredelili pojma demokracije. Barber demokracijo razume ne samo kot obliko vladanja, ki je oblikovana in postavljena s strani ljudstva in za ljudstvo, temveč kot obliko vladanja, ki je bila oblikovana s strani državljanov, postavljena s strani državljanov in za državljanke. Državljanstvo je namreč tisti politični kapital, ki demokraciji daje družbeno veljavnost. Demokracija seveda ni nujno vezana na nacionalno državo, saj so različne oblike demokracije obstajale že davno v zgodovini (npr. grški polisi), vendar pa je nacionalna država v zadnjih dveh stoletjih tisti okvir, v katerem se je demokracija najuspešneje razvijala. Demokracije tudi ne gre enačiti s pojmom miru. V svetu McWorlda namreč lahko vlada mir, v miru potekajo finančne transakcije, vendar pa prakso uresničevanja demokratičnih načel potrošniki lahko spremljajo zgolj preko televizije (Rusija, Kitajska). Tudi plemena lahko živijo v miru pa vendar je ureditev v njih strogo hierarhična, odločitve pa so sprejete avtoritativno. (Barber: 1996: 219-223).

Ključ, ki odpira vrata demokracije, je torej državljan(stvo). Le državljanji lahko oblikujejo, ustvarijo civilno družbo z demokratično kulturo. Kot vidimo se v McWorldu ne vzgaja državljanov, ampak potrošnike, ki sledijo predvsem zadovoljivosti lastnih želja in ne gojijo občutkov kolektivne zavesti, družbene pripadnosti in socialne odgovornosti. Podobna situacija (glede vzgoje državljanov) vlada tudi v svetu Džihada, kjer se vzgajajo »bratje in sestre«, ki imajo zelo jasno določeno identiteto, vendar pa možnosti demokratičnega odločanja ne poznajo. Pripadniki enega ali drugega sveta nimajo tiste suverenosti, ki bi jim omogočala svobodno načrtovanje svojega življenja. Ta suverenost, moč odločanja nad lastnim življenjem, izvira iz državljanstva, trdi Barber. Suverenost demokratičnih držav, ni nič drugega kot suverenost državljanov, ki skupaj sprejemajo obče smernice, po katerih teče njihovo življenje. (Barber, 1996: 75).

Kljub skeptičnim pogledom na razvoj demokracije v luči konflikta med Džihadom in McWorldom pa upanje še vedno ostaja. Uspešno vzpostavljena demokracija je namreč rezultat dolgotrajnega procesa, ki ga odlikujejo jasna misel, potrpežljivost, tolerantnost in trdna politična volja. Glede na trenutno svetovno situacijo je to nedvomno trda preizkušnja za nosilce demokratičnih idej.

4. 2. Kako zagotoviti globalno demokracijo?

V svojem spisu *K večnemu miru* Kant razvija argument, da demokracije navsezadnje nikoli ne bo možno udejanjiti kot nekaj izoliranega, t.j. v formi posamezne družbe, nacionalne države, temveč šele v kozmopolitski, svetovni, globalni družbi (Beck, 1997: 227). V takšni družbi naj bi vladali pravičnost, mir in blaginja, predvsem pa bi to bila demokratično urejena družba, v kateri bi se slišal glas vsakega posameznika. Hkrati pa je širjenje demokracije na globalni ravni tisti argument, v katerem Barber (1996) vidi rešitev za nevtralizacijo posledic (ali pa vsaj omilitev), ki jih prinaša dvoboj med silami Džihada in McWorlda. Temu mnenju se pridružujejo tudi številni drugi avtorji, ki pa situacijo vidijo in razumejo nekoliko manj »romantično navdahnjeno«; Beck (1997: 121) tako vidi v demokratični svetovni družbi možnost, da se zmanjšajo učinki globalizma. Različno pojmovanje podobnih, če ne celo istih učinkov (McWorlda, globalizma), izvira iz nedorečenih oziroma splošno sprejetih definicij kaj globalizacija sploh je. Kakorkoli že, v tekstu, ki sledi, si bomo ogledali Barberjevo rešitev za nastalo situacijo, ki danes vlada v svetu, in jo soočili ter primerjali z mnenji nekaterih drugih avtorjev.

Prvi korak, ki bi ga bilo potrebno opraviti za dosego (utopične) vizije o demokratični globalni družbi, je rekonstrukcija civilne družbe (na ravni nacionalne države). V okviru te bi bilo možno znova vzpostaviti demokratično »javno« sfero, katera bi se nahajala med čedalje bolj državljanu odtujenim in zbirokratiziranim državnim aparatom in neosebnim, državljanu nenaklonjenem, (svetovnem) trgu. V tej civilni družbi v katero bi člani vstopali prostovoljno, moč odločanja bi imeli vsi ljudje, ki bi se zavedali tudi svojih odgovornosti, ki jih ta moč s seboj prinaša, hkrati pa bi čutili pripadnost neki večji skupnosti, ki bi svoje dobrine delila z drugimi skupnostmi (Barber, 1996: 276-286). Nekoliko bolj strnjen opis civilne družbe, ki nam podaja podobno sliko, pa si lahko sposodimo pri Michaelu Oakesottom, ki jo (družbo) vpenja

v okvir države, »ki služi temu, da omogoča in openja družbene, ekonomske in politične dejavnosti svojih državljanov.« (Beck, 1997: 137).

Naslednji korak bi bilo potrebno opraviti na mednarodni ravni, kjer so države v primerjavi z multinacionalkami šibki igralci. To stanje je, kot smo že povedali, posledica vedno bolj poroznih meja nacionalnih držav, ki so prepustne za gospodarske, kapitalske, tehnološke in informacijske tokove in dejstva, da v mednarodnem prostoru še veliko stvari na pravnem področju ni dorečenih. Civilna družba, uspešno vzpostavljena v nacionalnih državah, bi se morala utrditi tudi v mednarodnih vodah, pridobiti na pomenu. Barber meni, da bi to lahko dosegla predvsem s tem, da bi članom svetovne civilne družbe nudila identiteto, ki ne bi bila omejena zgolj na dva nasprotna pola, torej potrošnika ali »brata (sestro)«. Pripadniki svetovne civilne družbe bi se zavedali odgovornosti, ki bi jo s seboj prinesla pravica do samoupravljanja, posledično pa bi se manj ukvarjali z volitvami (kdo bo izvoljen ne bo več pomembno, ker so vsi odgovorni) in se osvobodili »svobodnega trga«. V praksi bi to pomenilo ponoven premislek o vlogah, ki jo igrajo že obstoječe institucije tako na državni kot tudi na globalni ravni. Znova bi se torej morali vprašati o vlogah šol, fundacij, prostovoljnih organizacij, cerkvah, družbenih gibanj in navsezadnje tudi medijev. Še posebej slednji so v dirki za dobičkom »pozabili« razlog svojega poročanja, zaobšli etiko in se usmerili v senzacionalizem. Širši javnosti pa bi nedvomno bolje služili, ko bi javnost izobraževali, seznanjali in se manj podrejali marketinškim zahtevam (Barber, 1996: 276-286).

Napredek, še posebej pa razvoj (elektronskih) komunikacij, interneta, radia in televizije, je bistvenega pomena za širjenje komunikacij. Politične možnosti, ki jih ti sodobni mediji ponujajo, so enkratne in jih nikakor ni za zanemariti. Z enostavnim klikom se lahko na informacijsko avtocesto vklopi vsak, se sezna z dogajanjem doma in po svetu, aktivno sodeluje v različnih debatah, kreira javno mišljenje, celo odda svoj glas kot volivec itn. Omogočena je hkratna komunikacija oddaljenih sogovornikov, obstaja možnost *face-to-face* komunikacije ne da bi zapustili sobo, skratka komunikacija še nikoli ni bila tako enostavna kot je sedaj. Vendar pa razvoj tehnologije sam po sebi ne pomeni širjenja demokracije; v napačnih rokah je lahko tudi močno manipulativno in represivno orodje. Tako ista tehnologija omogoča spremljanje naših vsakodnevnih navad (nakupovalne, bralne, higienske, glasbene, politično prepričanje,..) in po potrebi spreminjanje le teh. Stroga cenzura, različne

propagande pa so samo dve od številnih metod vplivanja na razmišljanje posameznika.

Buhl je dogajanje na tem področju povzel z besedami, da »je moč teh scenarijev prihodnosti v zarisovanju razširjenih možnosti delovanja in pogovarjanja med individuimi, njihova slabost pa je v postuliranju nekakšne brezrazrednosti, ki se enostavno več ne zaveda dejstva, da je omejeno le na slab odstotek svetovnega prebivalstva« (Beck, 1997: 140). V vsakem primeru pa je še vedno očitno, da je sodelovanje demokracije in napredka nujno in koristno, civilna družba pa si konec koncev tudi ne more privoščiti situacije, da bi tehnološki napredek in demokracija stala na nasprotnih bregovih (Barber, 1996 : 273).

Ključ do globalne demokracije je torej metodična globalizacija civilne družbe. Vsekakor je to zahteven projekt, katerega realizacija pa znova zahteva več korakov. Prvi od teh je po Barberju (1996. 286) spoznanje, da je sam proces demokratizacije na mednarodni ravni nujen in potreben. Sledeči korak je bolj institucionalne narave, in sicer se predvsem ukvarja z vprašanjem, kako urediti veliko pravno praznino v današnjem mednarodnem prostoru in kakšna oblika svetovne ureditve bi bila za nastanek svetovne demokratične družbe sploh primerna. Ureditev bi namreč morala omogočati sodelovanje ob predpostavki, da so si civilne družbe med seboj različne in ne bi smela ogrožati njihove avtonomije.

4. 3. Pravni red in tradicionalne institucije v mednarodnem prostoru

Opozorili smo že, da v mednarodnem prostoru države ne zavzemajo tako pomembne vloge, kot si jo želijo. Multinacionalke jih na krilih svetovne trgovine potiskajo v ozadje, to pa jim uspeva tudi zaradi pravne praznine na svetovni ravni. Barber trdi, da je pomemben korak na dolgi poti vzpostavljanja svetovne demokracije, globalizacija zakona. V ta namen bi bilo zato primerno ali ustanoviti nove mednarodne institucije ali pa utrditi že obstoječe, ki delujejo na globalni ravni (WTO, IMF, OZN). Da bi te mednarodne institucije uspešno delovale, bi bil nujen prenos dela suverenosti nacionalnih držav na njih. Predpogoj je seveda, da nacionalne države presežejo lastne nacionalne interese in zaupajo, da bo prenos dela suverenosti služil občemu (svetovnemu) dobremu. Izkušnje nam govorijo, da so tovrstnemu razmišljanju ponavadi bolj naklonjene šibkejšje države, medtem ko močne o tem nerade celo

razmišljajo in pogosto tudi ovirajo nastanek in uspešno delovanje tovrstnih institucij.⁸ Nekateri uspehi na tem področju so sicer že doseženi, izpostavimo lahko različne pomorske zakone, okoljske sporazume (Rio, Kjoto), konvencije o spoštovanju človekovih pravic, prepoved izvajanja genocida, omejevanje atomskega oboroževanja itd. Težava teh sporazumov pa je, da podpisnike le-teh prav nič ne zavezuje k držanju obljub. Ne obstajajo namreč mehanizmi, ki bi sankcionirali kršitelje mednarodnih dogovorov. Zakon na mednarodni ravni je zato pogosto neučinkovit, prepuščen dobri volji držav podpisnic. Poleg tega pa države zaenkrat niso sposobne pozabiti svojih želja na račun obče svetovne pravičnosti in enakopravnosti, zato za izpeljavo zelenih projektov ponavadi zmanjka prave politične volje (Barber, 1997: 229-230).

To se odraža pri opazovanju trenutne svetovne geopolitične situacije, ko je očitno, da se npr. zveza NATO in OZN ponavadi prepočasno odzoveta na krize. Počasen odziv je posledica političnega trgovanja med članicami, ki za doseg konsenza porabijo ogromno časa in so jim pojmi kot sta hitro ter fleksibilno znana le v teoriji. Posledice zaradi nepravočasnih akcij (tudi vojaških) pa prepogosto trpijo nedolžni civilisti, ki se znajdejo v navzkrižnem ognju različnih sprtih frakcij. Žalostnim dogodkom smo lahko bili priča ob genocidu v Ruandi (tudi sama podpisnica sporazuma proti izvajanju genocida), pokolu prebivalcev v Srebrenici ali pa ob nebrzdanem nasilju Izraelcev na Palestinci. Zaradi tovrstnih primerov te institucije izgublajo zaupanje ljudi, ki pa ga za svoje legitimno delovanje nujno potrebujejo. Njihova okornost pa se kaže tudi v primeru, ko izvajalca nasilja ni možno točno določiti, torej v primeru terorizma. Obstoječe organizacije namreč niso primerne za boj proti teroristom, so preokorne, vendar pa varne za debelimi zidovi, kar v ljudeh vzbuja še dodatno mero cinizma. Posledično se (vsaj NATO) tako predvsem ukvarjajo s svojo identiteto in razlogom svojega obstoja, pravega zelenega učinka pa v praksi ni.

Glede na povedano lahko torej zapišemo naslednje ugotovitve. V današnjem mednarodnem prostoru vlada precejšnja pravna vrzel, ki jo multinacionalke na račun nacionalnih držav s pridom (in seveda sebi v prid) izkoriščajo. Številne že obstoječe institucije, ki delujejo na nads nacionalni ravni pri svojem delu niso pretirano uspešne. Razlogi za to so številni: pomanjkanje avtoritete, neizdelani mehanizmi za uveljavljanje avtoritete, pomanjkanje politične volje, politične kupčije,

⁸ (ZDA spodbijajo suverenost Mednarodnega kazenskega sodišča-ICC in zahtevajo imuniteto za svoje državljane)

nefleksibilnost, iskanje identitete organizacij, izguba zaupanja,... Kljub temu pa so te institucije nujno potrebno orodje za širjenje demokracije in vzpostavitve »globalnega zakona.« Vprašanje na katerega pravega odgovora še ni pa je: ali bodo to nalogo opravile že obstoječe institucije (potem, ko bodo reorganizirane in z jasno vizijo) ali pa bo potrebno ustanoviti nove?

4. 4. Možnosti udejanjenja vizije svetovne demokracije

Ideja o povezanosti sveta, ki je sicer trgovsko, preko trgov in telekomunikacij povezan, etnično, rasno, versko, kulturno in jezikovno pa razdrobljen, je vsekakor raziskovalno zelo zanimiva. Ker pa v sebi nosi tudi ideološki naboj o svobodi, enakosti in blaginji, je zato toliko bolj privlačna. Kot smo že prej nakazali, se globalna demokracija lahko razvije in vzpostavi na podlagi svetovne civilne družbe, ki goji demokratična načela. Vprašanje pa je seveda, katera svetovna ureditev je za uresničitev te vizije primerna?

Barber nam na zastavljeno vprašanje ponuja dva odgovora. Prvo rešitev vidi v federalizmu, a obenem v isti sapi ugotavlja, da ta morda ni primeren za etnično in kulturno razdrobljene države kot je npr. Afganistan, saj je preveč centralističen. Hkrati tudi ugotovi, da federalizem ne zagotavlja integritete kot jo uživajo Švica, Nemčija ali Indija. Zato nam kot bolj primerno opcijo ponuja konfederalizem. Slednji se zdi bolj obetavna strategija povezovanja, saj omogoča že obstoječim nacionalnim državam, da od spodaj-navzgor zgradijo svetovno zvezo. Možna pa bi bila tudi alternativa povezovanja od zgoraj-navzdol, vendar pa je izvedba slednje pogojena z obstojem globalnega zakonodajnega telesa, ki bi izvedbo nadziral in usmerjal. V prejšnjem poglavju pa smo si lahko ogledali, da takšne institucije zaenkrat še nismo uspeli vzpostaviti. Vizijo, ki jo Barber ponuja in temelji na spisih o konfederalizmu, lahko opišemo z naslednjimi besedami: »Države, ki bi množično vstopile v konfederalno zvezo, bi tvorile trdno zavezništvo, ki bi temeljilo na prijateljstvu z namenom, da bi skupaj dosegle večjo varnost njihovih svoboščin in občo blaginjo. Medsebojno bi si nudile pomoč v primeru napadov na katerokoli od njih ali v primeru, da bi morale braniti svojo religijo, suverenost, trgovinske poti ali drugih pretenzij« (Barber, 1996: 288-289).

Opisana vizija, tako Barber, predstavlja ugodno izhodiščno točko za uporabi proti silam Džihada in McWorlda. Predpostavlja tudi, da je v državah, ki bi vstopile v takšno zvezo, že uspešno razvita civilna družba. Prebivalci katerekoli izmed držav v zvezi bi bili svobodni v svojem gibanju, neomejeno bi lahko prečkali meje držav in uživali privilegije (ali pa pomanjkljivosti) celotne zveze držav. Na ta način bi se zmanjšalo tudi število migracij in se poudarilo enakost med ljudmi. Zveza bi bila zgrajena po zgledu predhodnice ameriške federalne ustave, torej konfederalne opcije, ki je angleškim kolonijam v Ameriki ponudila dovolj časa, da so spoznale kaj pomeni živeti skupaj, da so razvile medsebojno zaupanje in toleranco. Gre torej za evolucijski postopek, ko se skupnosti s časom naučijo in razvijejo uspešne, konstruktivne odnose. Rešitev ni idealna pravi Barber (1996: 290), vendar pa je možna alternativa, ki je bolj verjetna kot ostale centralistične, prisilne in zato na neuspeh obsojene ponujene alternative.

Nekoliko drugačno vizijo globalne demokracije in način, kako jo udejaniti nam z vidika sociološkega realizma ponuja Held (Beck, 1997: 128), ki jo je orisal v naslednjih korakih:

1. Globalni red se konkretizira v multiplih, prekrivajočih se omrežjih moči, ki vključujejo institucije, blaginjo, kulturo, prostovoljske organizacije, gospodarstvo, mednacionalne odvisnosti in organizirano uporabo nasilja. Prostor možnosti globalne demokracije nastaja iz teh raznorodnih omrežij – večdimenzionalnega ravnotežja moči med nacijami, organizacijami in ljudmi.
2. Vse skupine in organizacije si lastijo relativno avtonomnost, ki se izraža v posebnih pravicah in dolžnostih. Te vzorce dovoljenega in zapovedanega je potrebno povezati v sveženj temeljnih načel globalnega demokratičnega prava, ki ga je treba od črke do črke na novo oblikovati za posamezna delovanjska polja družbenega, gospodarskega in političnega.
3. Ta pravna načela legitimizirajo in zanje tudi jamčijo transnacionalno in lokalno povezani parlamenti in sodišča. Te bi bilo potrebno zasnovati tudi v Južni Ameriki, Aziji in Afriki.
4. Nacionalne države dele svoje oblasti in suverenosti odstopijo transnacionalnim institucijam in organizacijam in se na novo razumevajo kot vozlišča in koordinatorke transnacionalnih odvisnosti

5. Individuumi si lahko pridobijo članstvo v različnih nacionalnih in transnacionalnih prostorih moči in tako udeležajo pravico do odločanja in samoodločanja – od lokalne pa vse do globalne ravni.
6. Državlanski dohodek za vse – ne glede na to, ali so v civilni družbi udeleženi pri pridobitnem, gospodinjskem ali javnem delu; to je namreč jamstvo udeležanja politične svobode.

Opisana vizija vidi ključ do transnacionalnih jamstev za temeljne pravice v kooperativnem ravnanju in kooperativni odvisnosti. Gre za deloma kodificirana, deloma nekodificirana postopanja, v katerih se vozljajo, izpogajajo in izgrajujejo transnacionalne vezi – gosto večdimenzionalno tkanje iz vzajemnih sprepletenosti in obveznosti, ki naj bi bile nosilke ideje nekakšne globalne demokracije. Težava opisane vizije je, da ne upošteva katere realne sile in tendence bodo nosilke oziroma zaviralke takšnega možnega razvoja in katera protislovja in paradoksi so vgrajeni v to »pravilni slikanici podobno vizijo globalne demokracije« (Beck, 1997: 128-129).

Glede na to, da je poglavje namenjeno obravnavi takšne institucionalne ureditve držav v prihodnosti, ki bi omogočala učinkovito reakcijo na gospodarske, socialne in druge izzive ter bi nudila tudi primerno okolje za razvoj in razmah (globalne) demokracije, bi na tej točki vključil še mnenje Becka. Njegov model primerne ureditve držav se sicer ne nanaša neposredno na vzpostavljanje globalne demokracije temveč ponuja (po njegovem mnenju) edini logični odziv na globalizacijo, katerega bi se države morale poslužiti. Ker smo že ugotovili, da različni avtorji z različnimi pojmi razlagajo bolj ali manj iste procese (le z različnih vidikov), menim, da opisani model ne izstopa iz konteksta razprave.

Beck se z Barberjevo mislijo, da je potrebno svetovno civilno družbo šele vzpostaviti nikakor ne stinja. Trdi, da v svetovni družbi že živimo. Svetovna družba namreč ne pomeni svetovne družbe držav ali pa svetovne gospodarske družbe, temveč nedržavno družbo. To pomeni takšno agregatno stanje družbe, za katero so teritorialno-državno jamčenje reda, pa tudi pravila o javno legitimirane politike izgubila svojo zavezujočnost. Poleg tega Beck tudi meni, da je nacionalna država zastarela in to ne le kot garant notranje politike, temeljnih političnih pravic in je zato nesposobna transnacionalno regulirati proces globalizacije. Transnacionalne države so trdne države, katerih oblikovalna moč izhaja iz kooperativnih odgovorov na

globalizacijo. Udejanjenje transnacionalne države se veže na naslednjo predpostavko: sodelujoče države morajo biti notranjepolitično zaznavno vpete v povezovalne procese kooperacije skupnosti držav, ki zavezuje k kozmopolitskosti. Nujno je tudi, da se v civilnih družbah porodi zavest o globalni solidarnosti. Le ta preobrazba v zavesti državljanov lahko vpliva na razmišljanje v smeri, da so vsi pripadniki skupnosti, ki so brez alternative prisiljeni medsebojno sodelovati in s tem tudi vzajemno upoštevati interese drug drugega. Te menjave perspektive od mednarodnih odnosov k transnacionalni notranji politiki namreč ne moremo pričakovati od vladajočih elit. Če povedano strnimo: transnacionalne države omogoča le zavest, ozavedenje nujnosti transnacionalnih držav. Poglejmo si še nekatere najbolj značilne lastnosti transnacionalnih držav:

1. Transnacionalne države so ne-nacionalne države in posledično ne-teritorialne. Razumeti jih je potrebno kot protimodel sebniške teorije družbe in države
2. Model transnacionalne države sicer zanika nacionalno državo, zato pa potrjuje samo državo. Razumevanje države osvobaja iz teritorialne pasti teorije nacionalne države in ga odpre za takšno pojmovanje države, ki globalnost v njeni mnogorazsežnosti spoznava kot nepreklicno in temeljno stanje stvari ter v določitvi in organiziranju transnacionalnega vidi ključ do novega definiranja in revitalizacije političnega (ne le v državnem, temveč tudi v civilnodružbenem smislu).
3. Transnacionalne države tudi niso internacionalne države oziroma supranacionalne države (torej regionalne svetovne države), saj je osnovna izhodiščna enota znotraj supranacionalnega sistema še vedno nacionalna država, ki pa jo je potrebno preseči s pomočjo občnih norm ali posebne recipročnosti med državami članicami (multilaterizem). Tudi transnacionalne države velja, kot je poudarjeno v multilaterizmu in nastavkih politike več ravni, razumeti kot model meddržavnega sodelovanja.
4. Transnacionalne države sebe razumevajo po načelu vključevanja razlik (inkluzivnega razločevanja), kar pomeni, da se dojemajo kot province svetovne družbe in iz tega prejemajo svojo pozicijo na svetovnem trgu in v policentrični svetovni politiki (Beck, 1997: 144).

Opisani model transnacionalne države se, po mnenju Becka, od drugih odlikuje po tem, da s to koncepcijo globalnost nepreklicno postane podlaga političnega mišljenja in delovanja.

5. ZAKLJUČEK

Izhodiščna točka našega razmišljanja v pričujoči diplomski nalogi je v prvi vrsti teroristični napad na newyorška Dvojčka. Mediji so svetu predstavili sliko, v kateri so muslimani napovedali vojno zahodni družbi, razlog za to dejanje pa naj bi našli v zavračanju zahodnih vrednot in kulture, ki naj bi ogrožala muslimansko. Namen, s katerim je naloga nastala, je bil stopiti korak nazaj in si situacijo ogledati s širše perspektive. Napad leta 2001 namreč ne predstavlja enkratnega dogodka (razen dejstva, da so bile ZDA prvič napadene na lastnem ozemlju), kar nekaj podobnih se je zgodilo tudi v sledečih letih. Spirala nasilja je zajela tudi nekatere druge države, priča smo bili med drugim še napadu na Afganistan in še vedno spremljamo iraško vojno. Ker v medijih predvsem izvemo, da se v bojih spopadajo muslimanski skrajneži in vojaki zahodnih dežel, hitro dobimo občutek, da muslimani dejansko sovražijo vse drugačne. Moj namen je bil poiskati drugačen odgovor, raziskati, kje se skriva pravi vzrok tega nasilja. Pri raziskovanju sem se zato oprl na delo Benjamina R. Barberja Džihad vs. McWorld. Omenjeni avtor namreč ponuja drugačne odgovore, pri katerih pa izhaja iz upoštevanja različnih zgodovinskih, političnih, verskih, gospodarskih in drugih dejavnikov. Da bi pri podajanju alternativnih odgovorov dosegel več verodostojnosti, sem mnenja Barberja soočil z mnenji številnih drugih avtorjev, ki se z njim strinjajo ali pa tudi ne.

Barber pri svoji interpretaciji sveta uporablja skovanko McWorld in pojem Džihad, ki se od tradicionalne razlage džihada močno razlikuje, zato je bilo potrebno oba pojma podrobno opredeliti. Hkrati sem ob tem opazoval kaj se dogaja z demokracijo in nacionalno državo. V prvem poglavju sem predstavil pojem McWorlda. Kompleksen pojem sem prikazal z večih vidikov, na nekaterih mestih pa ga soočil z mnenji drugih avtorjev. Kot pomanjkljivost sem ocenil nedorečenost skovanke, ki je predvsem posledica velikopoteznega posploševanja, v želji da bi aktualna dogajanja »stlačili« v eno ali drugo kategorijo. Posledično smo pri raziskovanju zajadrali skozi številna področja, o katerih pa bi morda bolj relevantno razpravljali, če bi jih bilo manj. Avtor

tudi pogosto moralizira, v določenih delih prav hipokritsko. Zasedovanje dobička, potrošnja, zabavo in še kaj označi skorajda kot »greh«, zaradi katerega družba drvi v propad. Tovrstna kritika ne pripomore ravno h kredibilnosti njegovega dela, ki je sicer zelo zanimiv poskus in razlage svetovnega dogajanja. Pomembno pa je njegovo opozarjanje na pretirano, neracionalno potrošnja, univerzalizacijo kultur in delovanje multinacionalk, ki se izmikajo nadzoru nacionalne države. Izrazit je globalističen nazor Barberja, ki globalna dogajanja vidi predvsem v luči delovanja ekonomskih sil, medtem ko so kulturne, socialne in okoljske spremembe le obrobni pojavi. Morebiti bi bilo bolje, če bi razvoj dogodkov Barber poskušal tolmačiti tudi s pomočjo slednjih.

V drugem poglavju sem postopek ponovil s pojmom Džihad. Kot sem že omenil, ga Barber razlaga nekoliko drugače, kot je (bil) mišljen v verskem nazoru. Slednjega sicer upošteva, vendar pa potem znova preide k posploševanju in tako na koncu v Džihad zajamemo skorajda vse obstoječ konflikte, hkrati pa pojem obdrži negativni predznak, saj je povezan z nasiljem. V tem poglavju je bilo mnenje avtorja nekoliko težje soočiti z drugimi mnenji, saj definicija Džihada izhaja iz Barberjevega osebnega opazovanja sveta in ne sloni na nobeni teoriji. V obeh poglavjih sem sproti opazoval tudi kako delovanje Džihada in McWorlda vpliva na demokracijo in nacionalno državo.

V tretjem delu sem oba pojma soočil med seboj. Ogledali smo si delovanje nekaterih mednarodnih demokratičnih institucij in predstavili idejo globalne demokracije. Za udejanjenje le-te sem predstavil še nekaj različnih modelov ureditve držav prihodnosti, pri čemer sem izhajal iz mnenj drugih avtorjev.

Analiza, ki v celoti temelji na interpretaciji in tolmačenju primarnih in sekundarnih virov, je prinesla naslednja spoznanja, ki zadevajo hipoteze postavljene na začetku diplomske naloge. Komentar hipotez pa bo potrebno začeti od zadaj. Nacionalna država se v globaliziranem svetu sooča s številnimi izzivi in težavami. Kljub mnenjem številnih avtorjev, da jo je čas povozil, pa očitno še vedno dobro služi svojemu namenu. Težko obvladljivi transnacionalni kapital je ušel njenemu nadzoru in državo posledično slabi. V rokah pa imajo vlade tudi še številne vzvode moči in nadzora, ki jih še niso izkoristile. Ob predpostavki, da se bo nekoč zbralo dovolj politične volje, menim, da si svoj ugled in moč lahko znova povrne. To lahko implicira tudi na to, da nacionalna država še zori in se razvija, v določeni prihodnosti

pa bo dovolj zrela, da se bo z sedaj zapletenimi vprašanji uspešno spopadala. Zaenkrat tako ne morem ponuditi dovolj trdnega argumenta, s katerim bi lahko potrdil hipotezo, da nacionalna država ni več primerna ureditev za spopadanje s težavami, ki jih prinašata Džihad in McWorld. Temu v prid govori tudi dejstvo, da sta oba omenjena pojma zelo nedorečena, svet pa nam predstavita črno-belo. Država ne bi bila primeren odgovor torej zgolj v tako poenostavljenem videnju sveta, dejansko pa je potrebno upoštevati precej več faktorjev.

Glede potrditve prve hipoteze, da tako sile Džihada kot sile McWorlda zmanjšujeta raven demokracije, pa lahko povem naslednje. V svetu, kjer bi obstajala samo ti dve alternativni, bi to bilo res. Oslabljen bi bila nacionalna država, nanjo pa je vezana tudi demokracija. Ker so različne predlagane izvedbe ideje o globalni demokraciji in transnacionalnih državah bolj v zametkih, poleg tega pa se v večini nanašajo na t.i. prvi svet, bi se skupna raven demokracije tako resnično zmanjšala. Vendar ne moremo ocenjevati na podlagi moraliziranja in skepse. Tehnologija ni samo sredstvo za manipulacijo, ampak tudi za demokratizacijo. Kapital ne uničuje vrednot kar vse povprek, primerno razdeljen in usmerjen lahko prinese veliko občega dobrega. Oklepanje verskih prepričanj, kulturnih navad, jezika in tradicije ne pomeni apriori zavračanje vsega drugačnega in drsenje v preteklost. Demokracija namreč predpostavlja tudi sobivanje različnih družb, zato takšno posploševanje ni na mestu. Potrebno je razširiti nabor kriterijev s katerimi ocenjujemo svet in se zavedati, da ima vsak kovanec dve plati. Tudi Džihad in McWorld lahko doprineseta k demokraciji.

Ob koncu bi rad dodal še to, da je delo Džihad vs. McWorld pritegnilo mojo pozornost zato, ker je to zanimiv poskus razlage aktualnega globalnega nasilja. Tudi sam sem mnenja, da je razloge zanj potrebno iskati tudi v revščini, odrinjenosti, zaničevanju in ne zgolj v nevoščljivosti ali nesprejemanju drugačnih. Tudi slednje je sicer pogost povod, vendar pa ga ne smemo kar pripisati npr. muslimanom, saj imamo tega pred lastnim pragom dovolj. Od Barberja sem pričakoval bolj razumsko obravnavo problemov, vendar pa me je presenetilo pretirano posploševanje in moralna kritika. Kljub širokemu polju razprave, ki ga je odprl, je na koncu ta postala zelo ozka in morda tudi ne dovolj argumentirana.

6. VIRI IN LITERATURA:

Barbara Hočevar: Američani so, denimo, bolnišnici podarili raketo. V: Delo, 19. junij 2004, str 15-16.

Barber, Benjamin R. (1996): Jihad vs. McWorld. New York, Ballantine Books.

Barbič, Ana (1999): Udeležba ali beg?. V Katarina Boh (ur.): Družboslovne spremembe na Slovenskem. Družboslovne razprave, letn. 15, št. 30/31, str. 35-42.

Beck, Ulrich (2003): Kaj je globalizacija? . Krtina, Ljubljana.

Berger, Peter in Brigitte, Hansfried Kellner (1997): The homeless mind. New York, Vintage Books.

Bučar, Bojko, Zlatko Šabič in Milan Brglez (2000): Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomska dela. Fakulteta za družbene vede. Ljubljana.

Burgelman Jean-Claude, Caroline Pauwels (1992): Audiovisual policy and cultural identity in small European states: the challenge of a unified market. Media, Culture and Society, Vol. 14, No.2, 169-183.

Collin Campbel (1997): »When the meaning is not the message. A critique of the consumption as communication thesis.« V: Nava Mica, Blake, Anderw, Macrury Iain, Richards, Barry (ur.): Buy this book: studies in advertising and consumption. Routledge, London, New York, str. 340-351.

Campbell, Neil in Alasdair Kean (1997): American cultural studies: An introduction to American culture. Routledge, London, New York.

Corrigan, Peter (1997): The sociology of consumption: An Introduction. SAGE Publications, Thousand Oaks, NewDelhi.

Crane Diana (1992): *The Production of Culture: Media and the Urban Acts*. Newbury Park, Sage.

Dunning, John H. (1993): *Multinational enterprises and the global economy*. Addison Wesley Publishing Company, Reading, New York.

Etzioni, Amitai (1993): *The Spirit of Community: The Reinvention of American Society*. Crown Publishers, New York.

Glas, Miroslav (1997): *Ekonomija*. DZS, Ljubljana.

Hoskins Colin, Rolf Mirus (1990): *Television Fiction Made in USA*. V: Larsen (ur.): *Import/Export: International Flow of Television Fiction*. Paris, UNSECO.

Hoskins Colin, Rolf Mirus (1988): *Reasons for the US dominance of the international trade in television programmes*. *Media, Culture and Society*, Vol. 10, No. 4, 499-515.

Kos, Drago (1995): *Globalizacija »netrajnostne« potrošnje*. V: Zdravko Mlinar (ur.): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Lury, Celia (1996): *Consumer culture*. Rutgers University Press. New Brunswick, New Jersey.

Makarovič, Jan (1995): *Od avtarkije k avtonomiji, od homogenosti k enkratnosti*. V: Zdravko Mlinar (ur.): *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Martin, Hans-Peter in Schumann, Martin (1997): *Pasti globalizacije*. Co Libri, Ljubljana.

Miles, Steve (1998): *The consuming paradox*. V: *Consumerism – As a way of life*. SAGE Publications, Thousand Oaks, New Delhi.

Mlinar, Zdravko (1995): Local Responses to Global Change, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 540, July 1995, 145-156.

Pohly, Michael in Khalid Duran (2001): Osama bin Laden in mednarodni terorizem. Učila International, Tržič.

Rashid, Ahmed (2001): Taliban: The Story of Afghan Warlords. Pan Books, London.

Ritzer, George (1993): The McDonaldization of Society. Pine Forge Press, London, Thousand Oaks, New Delhi.

Robertson, Roland (1995): Global modernities. London, Thousand Oaks, New Delhi.

Schiller, Herbert (1992): Mass Communication and American Empire, 2nd edition, update, Boulder, Col., Westview Press.

Svetličič, Marjan (1985): Zlate mreže transnacionalnih podjetij. Delavska enotnost, Ljubljana.

Statistical Yearbook (1992). Pariz, Unesco.

Svetličič, Marjan (1996): Svetovno podjetje. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Svetličič, Marjan (1998): Globalizacija: možnosti in priložnosti slovenskega gospodarstva. Teorija in praksa, let. 35, št. 6, str. 1015-1027.

Svetličič, Marjan (1999): Organizacijski ustroj transnacionalnih. V: Ivan Turk (ur.): Zbornik referatov. Simpozij o sodobnih metodah v računovodstvu, financah in reviziji, Portorož, str. 57-107).

Tönnies, Ferdinand (1999): Skupnost in družba: temeljni pojmi čiste sociologije. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Trček Franc, Zdravko Mlinar (1995): Teritorialne kulture in globalni vplivi. V: Zdravko Mlinar (ur.): Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana.

Ule, Mirjana (2000): Sodobne identitete v vrtincu diskurzov. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

Veliki slovar tujk (2002). Cankarjeva založba, Ljubljana.

INTERNETNI VIRI:

Barber, Benjamin R.: Terrorism's Challenge to Democracy. Dostopno na naslovu (15. 8. 2004): <http://www.benjaminbarber.com/oped2.html>.

Barber, Benjamin R.: Ballots Versus Bullets. V: Financial Times, 20.oct. 2001. Dostopno na naslovu (15.8.2001): <http://www.benjaminbarber.com/ballots.html>.

Deneen, Patrick: Dictionary of Political Science Biography. Dostopno na naslovu (15. 8.2004): <http://www.benjaminbarber.com/bio2.html>.

General Motors. Dostopno na naslovu (15. 8.2004): <http://www.gm.com/company/gmobility/sustainability/reports/03/workplace.html>.

Rosenfeld, Megan: Global Thinker Benjamin Barber's Ideas on Capitalism and Conflict No Longer Seem So Academic. V: Washington Post, 18. aug 2001. Dostop na strani (14. 8. 2004): http://www.benjaminbarber.com/bio_washingtonpost.html.

<http://www.sta.si/vest.php?id=834995>. (15. 8. 2004)

<http://www.theatlantic.com/politics/foreign/barberf.html> (15. 8. 2004)

<http://www.travel.over.net/svet/drzave/splosno.php?id=71> (15. 8. 2004)